

SAIGA NEWS

Сайғоқни сақлаш бўйича Альянс бюллетени

Экология ва сайғоқ муҳофазаси масалалари бўйича ахборот алмашиш учун 6 та тилда нашр қилинади

Сайғоқнинг парвози. Астрахан вилояти «Степной» қўриқхонаси. Валерий Малеев сурати.

Дополнительная поддержка:

Мундарижа

Махсус мавзу

Антон Межнев ва Энхтувшин Шилегдамба. СИТЕС қоидалари буйича сайғоқнинг халқаро савдоси тўғрисида фикрлар. Позитив силжишми?

Янгиликлар

Буяна Чимеддорж. Мўғул сайғоғини сақлаш буйича бошқарув кенгаши Мўғулистонда тузиш лозим **Александра Букварева ва бошқалар.** Сайғоқ куни, 2019

Буяна Чимеддорж. 3 800 бош мўғул сайғоғини қўллаб-қувватлаш марафони

Бабетт Фурье. «Степной» қўриқхонасида мониторинг буйича кичик грантлар дастури лойиҳаси бошланди

Матбуотдан

Қозоғистонда сайғоқ шохларини Хитойга ноқонуний олиб кетиш канали ёпиб қўйилди
Украина сайғоқларини Хитойга экспорт қилади

Мақолалар

Штеффен Цутер. 2019 йилдаги авиаҳисоб Қозоғистонда сайғоқ популяциясининг кўпайганлигини кўрсатди

Буяна Чимеддорж ва бошқалар. Мўғул сайғоғи популяциясини баҳолаш буйича янгиланган маълумотлар

Хантер Даути ва бошқалар. Сингапурда сайғоқ шохлари истеъмолчиларининг тавсифлари, мотивацияси ва харид қилиш услублари

Дмитрий Добрынин ва Оксана Сухова. Шимолий-Ғарбий Каспийбўйи ҳудудида сайғоқ сонини аниқлаш учун учувчисиз учиш аппаратидан фойдаланиш

Ирина Калюжная ва бошқалар. «Элтон кўли» – Россияда янги биосфера резервати ва унинг сайғоқни сақлашдаги ўрни

Янги нашрлар

Эълонлар

Кичик грантлар дастури ва Сайғоқни сақлаш буйича Альянснинг ёш лидерлари дастурининг 2019 йилдаги ғолиблари

Юрий Грачев – 80 ёшингиз билан табриклаймиз!

Сайғоқни сақлаш – уларнинг ҳаёти мазмуни: Д-р Дэвид Мэллон, Буюк Британия

Бизнинг йўқотишларимиз: Д-р Бадамжавин Лхагвасурен, Мўғулистон

Таҳририят ҳайъати: Буюк Британия: проф. Э. Дж. Милнер-Гулланд [муҳаррир-маслаҳатчи], Оксфорд университети (ej.milner-gulland@zoo.ox.ac.uk) ва бошқалар. Дэвид Мэллон [Тақризчи], МСОП Антилопалар буйича мутахассислар гуруҳи, d.mallon@zoo.co.uk; Қозоғистон: Ю. Грачев ва проф. А. Бекенов, Зоология институти (teriology@mail.ru); Хитой: Гуйхон Джан Куйлонгский Ўқув тренинг-маркази (guihongzhang@foxmail.com) ва проф. Чжиган Цзян, ХХР ФА Зоология институти (zhigangjiang@vip.sina.com); Мўғулистон: Б. Бувейбатар, (buuveibaatar@wcs.org), WCS-Мўғулистон ва Б. Чимеддорж, WWF-Мўғулистон (chimeddorj@wwf.mn); Россия: А. Луцкеина, Россия ФА Экология ва эволюция институти (saigak@hotmail.com) ва проф. Ю. Арылов, Қалмоғистон Республикаси Ёввойи ҳайвонлар маркази (saiga-center@mail.ru); Ўзбекистон: Е. Быкова [масъул муҳаррир] (ebykova67@mail.ru) ва А. Есипов, ЎзР ФА Зоология институти (esipov411@gmail.com); Д.Адылова дизайни (4dinaa@gmail.com).

Ушбу нашрни онлайн тарзда www.saiga-conservation.com, <http://saigak.biodiversity.ru/publications.html> ёки сўроқ буйича инглиз, қозоқ, хитой, мўғул, рус ва ўзбек тилларида муҳаррирлардан босма нусхасини олиш мумкин.

Сизни материалларни олтита тилнинг исталган бирида юборишга таклиф қиламиз. Илтимос, уларни ebykova67@mail.ru ёки муҳаррирлардан бирига юборинг. Бюллетень йилига икки марта чиқарилади. Инглиз ва рус тилларидаги муаллифлар учун қоидаларни www.saiga-conservation.com да топиш ёки сўроқ буйича муҳаррирлардан олиш мумкин.

Агар Сизда бирон бир савол туғилса, илтимос, мамлакатингиздаги Saiga News муҳаррири ёки масъул муҳаррир Еленой Быкова (ebykova67@mail.ru) билан боғлангиз.

Махсус мавзу

СИТЕС қоидалари буйича сайғоқнинг халқаро савдоси тўғрисида фикрлар. Позитив силжишми?

Таҳририятдан: 2019 йил августда сайғоқ масаласи йўқолиб бораётган ёввойи фауна ва флора турларининг халқаро савдоси тўғрисидаги Конвенция томонларининг 18-чи Конференциясида (СИТЕС) муҳокама қилинди. Ареал мамлакатларининг кўмаги билан СИТЕС томонлари сайғоқни 2-иловада қолдиришга қарор қилдилар (тартибга солинадиган савдо), аммо ноль квотанинг киритилиши, бу ёввойи сайғоқлар ва улар дериватларининг халқаро тижорат савдосига тўлиқ тақиқини англатади. Қуйида ушбу қарорни қабул қилишда бевосита иштирок этган ҳамкасбларнинг иккита нуқтаи назари келтирилган. Гарчи СИТЕС сайғоқнинг икки тури мавжудлигини (*Saiga tatarica* ва *Saiga mongolica*) тан олишига қарамай, МСОП ва SCA Saiga tatarica нинг бир тури, иккита tatarica ва mongolica кичик турларининг мавжудлиги ҳақидаги нуқтаи назарни ишончли генетик таҳлилга асосланган ҳолда билдиради.

Энхтувшин Шилегдамба WCS-Мўғулистон eshiilegdamba@wcs.org

Сайғоқ Мўғулистон учун катта маданий, тарихий ва экологик аҳамиятга эга. Сайғоқ МСОП Қизил Рўйхатига йўқолиб кетиш хавфи остидаги тур сифатида киритилишидан олдин, у Евросиёнинг кенг ҳудудларида, шу жумладан Мўғул чўлларида яшаган. Аммо касалликлар ва браконерлик ушбу қадимий турга таъсир кўрсатди. Унинг тарихий ареали Юкон ва Аляскага чўзилган бўлиб, музлик даврида ҳам у жунли носороғлар ва мамонтлар билан бирга яшаган.

2019 йил 17-28 август кунлари Женевада бўлиб ўтган 18-СИТЕС томонларининг Конференциясида дунёнинг 128 та СИТЕС томонларининг вакиллари йўқ бўлиб кетиш хавфи остида турган турларни сотиш билан боғлиқ масалаларни ҳал қилиш учун учрашдилар. Ушбу учрашувда Мўғулистон ҳукумати бу турни ҳимоя қилишни кучайтириш мақсадида сайғоқни II-иловадан I-иловага ўтказишни таклиф қилди. АҚШ ҳукумати ушбу таклифни қўллаб-қувватлади ва Мўғулистонга уни Конференцияда тақдим этишга ёрдам берди. Барча ареал мамлакатлари Россия, Қозоғистон, Ўзбекистон, Туркменистон ва Мўғулистонда сайғоқ популяциясининг ҳозирги ҳолатини муҳокама қилишда иштирок этдилар. Шунингдек, учрашув давомида ушбу турнинг савдо масаласи ҳам кўтарилди. Айрим ареал мамлакатларида, хусусан Қозоғистонда сайғоқларнинг сони кўпайиб бораётганлиги сабабли кўпчилик иштирокчилар сайғоқни II-иловадан I-иловага ўтказиш ғоясини қўллаб-қувватламади, бироқ барча ареал мамлакатлари сайғоқни 1994 йилдан буён турган жойида, II-иловада қолдирилиши ҳақидаги

таклифга рози бўлдилар. Лекин уни экспорт қилиш учун «нолинчи квота» жорий этилади.

II-илова қоидага кўра савдоси чекланиши керак бўлган турларни ўз ичига олади. Эндиликда ёввойи табиатдан олинган бир бош сайғоқ ҳам бошқа мамлакатга сотиш имкони йўқ бўлган бир пайтда, бу ҳайвон, уни қирилиб кетишидан сақлаши керак бўлган қўшимча ҳимояга эга бўлди.

Бу Мўғулистон ҳукумати ва халқи учун жуда муҳим масала ва биз барча ареал мамлакатлари ва кўпчилик СИТЕСга аъзо бўлган мамлакатлар томонидан қўллаб-қувватланаётганлигимизни қадрлаймиз. Мен АҚШ ҳукуматининг қўллаб-қувватлашини ва уларнинг ушбу тур популяциясини сақлашни таъминлашда кўрсатган ёрдамини алоҳида таъкидлашни истардим. Мўғулистон 1996 йилдан бери СИТЕС томони ҳисобланади ва илгари сурилган таклиф ҳам мамлакат учун биринчи ҳисобланади. Мўғулистон ҳудуди жиҳатдан кичкина ва ҳали ҳам ривожланаётган мамлакат бўлса ҳам Марказий Осиёга хос бўлган биологик хилма-хилликнинг юқори даражасига эга. Илгари сайғоқ кенг тарқалган эди ва 1970 йилларда унинг дунё буйича сони 1 миллиондан ортиқ бошни ташкил этар эди. Улар бир неча бор кескин камайиб, 2000 йилларнинг бошларида рекорд даражадаги 50 минг бошга эга минимум ташкил этди.

Чорак аср олдин сайғоқни СИТЕСнинг II-иловасига киритилганидан бери кўп нарса ўзгарди. Яқин вақтларда ушбу антилопалар оммавий қирғиннинг бир неча ҳолатларини бошдан кечирди. Ушбу ҳо-

Махсус мавзу (давоми)

лат бутун ҳудудда кузатилди. Марказий Қозоғистонда 2015 йилда *Pasteurella multocida* туфайли пастереллезнинг тарқалиши оқибатида 200 000 сайғоқнинг ўлимига сабаб бўлганлигини эслатиб ўтамиз. Шунингдек, 2016 йилда майда кавш қайтарувчи ҳайвонлар (Peste des Petits Ruminants – PPR) вабо тарқалиши натижасида, мўғул сайғоғининг популяцияси жуда қисқа вақт ичида 7000 дан ортиқ бошга (60% дан кўпроқ) қисқарган ва ҳозирги вақтда улар 3000 га яқин бошни ташкил этади

PPR вируси бутун мамлакат бўйлаб тарқалишда давом этмоқда ва сайғоқларнинг умумий ўлими 80-90% ни ташкил қилмоқда. Ушбу муаммо фаол ўрганилишига қарамай, вақт ўтиши билан PPR сайғоқнинг бошқа популяциясига ҳам тарқалиши мумкин.

Биз сўнгги 4 йил ичида Қозоғистонда популяциянинг кўпайганидан жуда мамнунмиз, аммо такрорий эпидемиялар яна барча популяцияларда оммавий ўлимга олиб келиши мумкин деган хавотир мавжуд. Бундан ташқари, сайғоқлар браконерлик, шохларнинг ноқонуний савдоси ва инфратузилманинг ривожланиши каби аввалдан бутун ареалида бор бўлган кўплаб таҳдидлар таъсирида ҳамдир.

Эркак сайғоқлар Осиёнинг баъзи ҳудудларида анъанавий тиббиётда ишлатиладиган шохлар учун йўқ қилинади. Мўғулистонда сайғоқ популяцияси 3000 бошдан ошмайди, шунинг учун биз ушбу ҳайвоннинг ноқонуний савдоси ва тижоратнинг барча турлари ривожланишидан жиддий ташвишдамиз.

Ареалнинг бошқа давлатларидаги савдонинг ҳар

Сайғоқ, жирафа ва филлар билан боғлиқ масалаларнинг муҳокамаси пленар йиғилиш иштирокчиларида катта қизиқиш уйғатди. IISD сурати

қандай тури сайғоқ шохларига талабни ошириши ва бу ҳайвоннинг назоратсиз отиб ташланишига ва унинг қисмларининг контрабандасига олиб келиши мумкин, бунинг натижасида Мўғулистонда тирик қолиш учун курашаётган кичик популяция ер юзидан йўқолиб кетади. Яқинда Қозоғистонда браконерлар уч нафар инспекторни ўлдирди. Бу ҳақиқий фожиа бўлди ва биз бу азиз инсонлар учун чуқур қайғудамиз.

Мўғулистон аҳолиси жуда кам сонли бўлиб, жуда катта майдонларда яшайди, бу эса ўз ҳудудини патрул қилишни қийинлаштиради. Сайғоқ шохларига бўлган юқори талаб ва бу ҳайвоннинг турли касалликларга мойиллиги популяцияда ўлим даражасининг юқори бўлишига олиб келашини ҳисобга олганда жорий ҳафтада Женевада сайғоқни ҳимоя қилишга қўйилган қадам ниҳоятда аҳамиятлидир.

Мўғулистон ёввойи табиатдан олинган ҳайвонларни экспорт қилиш учун «ноль квотасини» қабул қилишга рози бўлган сайғоқ яшайдиган барча мамлакатларга ўз миннатдорчилигини билдиради. Мўғулистон флора ва фаунанинг турлари ва улардан тайёрланган маҳсулотлардан экологик жиҳатдан барқарор фойдаланилишига қарши эмас. Бироқ, ҳозирги вақтда сайғоқ шохлари савдоси, айниқса мўғул популяцияси жуда кам ва оғир аҳволда эканлиги ҳисобга олинса, ўринли эмас.

СИТЕС Бош котиби ўз нутқида таъкидлаганидек, Конвенция томонидан қабул қилинган қарорлар ишончли илмий маълумотларга асосланади ва кўпинча кам танилган биологик турларга, шу қаторда сайғоққа ҳам тегишлидир. Сайғоққа ёрдам бериш тўғрисидаги илтимос ареалнинг барча мамлакатлари томонидан эшитилганлиги ва улардан кўплари буни қўллаб-қувватлаганликлари учун жуда мамнунмиз. Биз, авлодимиз бутун Марказий Осиё минтақаси учун улкан тарихий, маданий ва экологик аҳамиятга эга бўлган ушбу турни муҳофаза қилишни ўз зиммасига олганидан ғурурланамиз. Шунингдек, қарорлар далилларга асосланиб эҳтиёткорлик билан қабул қилинганлигидан мамнунмиз ва сайғоқ яшайдиган мамлакатларнинг қўллаб-қувватлаши ва ҳамдардчилигини қадрлаймиз. Бу бизнинг сайёрамизда ўн минглаб йиллар давомида яшаб келаётган ушбу ноодатий тур Марказий Осиёнинг асосий рамзларидан бири бўлиб қолишига имкон беради.

Махсус мавзу (давоми)

Антон Межнев Россия Табиат вазирлиги amezhnev@mail.ru

Сайғоқ браконерликдан азоб чекаётгани, замонавий ареалдан ташқаридаги истеъмолчи мамлакатларда шохларга ўсиб бораётган тўловга қодир талаб мавжудлиги сабабли, биринчи юзаки қарашда барча муаммоларни битта ечим билан ҳал қилиш фикри туғилади – турни ҳар қандай тижорат мақсадларида фойдаланишни тўлиқ тақиқлашни СИТЕСнинг I-иловасига ўтказиш орқали амалга ошириш мумкин. Аммо, синчиклаб кўриб чиқилганида қарши далиллар аниқланади. Сайғоқни СИТЕСнинг II-иловасидан I-иловага ўтказишнинг барча жиҳатлари ва бунинг натижасида келиб чиқиши мумкин бўлган натижалар Э. Ж. Милнер-Гулланд томонидан Saiga Newsнинг 24-сонида тўлиқ нашр этилган.

Россия Федерациясида сайғоқни I-иловага ўтказиш буйича таклифни юбориш масаласи 2012 йилда СИТЕС Томонлар Конференциясининг 16-йиғилиши арафасида кўриб чиқилди (Бангкок, 2013). Тегишли ҳужжат лойиҳаси ҳатто тайёрланди ва муҳокама қилинди, аммо қисман бундай қадамнинг мақсадга мувофиқлигига шубҳа ва қисман вақт етишмаслиги сабабли бу жараён мантиқий хулосага келмади. СИТЕС Томонлар Конференциясининг 17-йиғилишида (Йоханнесбург, 2016) 2015 йилда Бетпақдалин популяциясининг фожиали қирилишига қарамай сайғоқ «аплистинг»и кўриб чиқилмади.

Қозоғистон ва Россия Федерациясининг вако-

Россия Федерацияси делегати Антон Межневнинг нутқи. IISD сурати

латли давлат органлари, айниқса Украинанинг Херсон вилоятида хитойлик сармоядорлар томонидан сайғоқнинг тижорат парваришхонаси ташкил этилганидан сўнг (Saiga News 24-сонига қаранг) СИТЕС механизмларидан фойдаланган ҳолда халқаро савдони тақиқлаш керакли натижа бермаслиги ҳақида тушунча шаклланди, чунки бу ареал мамлакатларида усиз ҳам мавжуд бўлган тақиқларга деярли ҳеч қандай қўшимча қилмайди.

Шу билан бирга, Қозоғистонда сайғоқни самарали ҳимоя қилиш Россия билан чегарадош бўлган иккита популяциянинг (Волга-Урал ва Бетпақдалин) жадал ўсишига олиб келди, уларнинг умумий сони 300 минг бошдан ортти ва икки йил ичида ярим миллиондан ошиши мумкин – бу энг юқори чегара бўлиб, ресурслардан барқарор фойдаланиш масаласини кўтаради. Популяциянинг ўсиши уларни сақлаш учун қўшимча хавф ва муаммоларни келтириб чиқаради, бу уларни ҳал қилиш учун қўшимча харажатларни талаб қилади. Қонуний экспортнинг йўқлиги ареал мамлакатларига популяцияни кераклича бошқариш ҳамда турни ва унинг яшаш жойини сақлаб қолиш учун маблағ олишни бирлаштириш имкониятидан маҳрум қилади. Бошқача қилиб айтганда, «аплистинг» ўрта ва ундан ҳам узоқ муддатли истиқболда турнинг дунё бўйича сонининг 95% кўпроғини бирлаштирган сайғоқнинг иккита энг йирик популяциясининг барқарор ҳаёти учун ҳалокатли ҳисобланади.

Шу сабабли, Қозоғистон ва Россия Федерацияси нафақат сайғоқни I-иловага ўтказишни таклиф қилмай келмоқда, балки бошқа давлатларнинг бундай уринишларига доимий равишда қарши чиқмоқда. Мўғулистондан 2018 йил охирида расмий сўровлар қабул қилинганда (қийин қишлаш шароити ва майда кавш қайтарувчи ҳайвонлар вабо эпизоотияси туфайли сони камайиб хавфли даражага тушган ва браконерлик қолган популяцияни йўқ қилиш билан таҳдид солган шароитда) Қозоғистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг Ўрмон ва ёввойи табиат кўмитаси ва Россия Федерациясининг Табиий бойликлар ва экология вазирлиги «аплистинг»ни қўллаб-қувватлашга асосли равишда рад жавобини бердилар, айниқса, саводсиз ифодаланганлиги туфайли (*Saiga tatarica*

Махсус мавзу (давоми)

тури мақомини ошириш таклиф қилинди), у мўғул сайғоғига қаратилмаслиги мумкин эди (СИТЕС тушунчасида *Saiga borealis* = *Saiga mongolica*).

Шу билан бир вақтда, ушбу таклиф АҚШ томонидан, Wildlife Conservation Society (WCS) ва U.S. Fish & Wildlife Service (USFWS) ва U. S. Fish & Wildlife Service (USFWS) орқали қўллаб-қувватландики, эҳтимол улар бу таклифнинг муаллифи ва ҳақиқий пропонентидир.

Қозоғистон ва Россия Федерацияси икки маротаба: СИТЕС Котибиятлари ва СИТЕС Томонларининг 18-чи Конференциясига тайёргарлик кўриш бўйича Бонн конвенцияси томонидан ташкил қилинган сайғоқларни сақлаш бўйича семинарда (КС18, Германия, Вильм кўли, 2019 йил 1-4 апрель) КС18 га тайёргарлик кўриш бўйича МДХ мамлакатлари учун ишчи учрашувда (Белоруссия, Минск, 2019 йил 23-25 апрель), ўзларининг принципаал позицияларини билдирдилар ва ҳар икки ҳолатда ҳам уларни яна бир ареал мамлакатлари – Ўзбекистон қўллаб-қувватлади.

Вильм кўлидаги семинар давомида Хитой (асосий истеъмолчи мамлакат) нинг вакиллари ушбу таклифга қарши чиқиб, ноқонуний савдога қарши жиддий чоралар тўғрисида гапирдилар: захираларнинг қонуний эгаларини рўйхатга олиш ва ушбу захиралардаги шохларни чиплаш. СИТЕС Котибияти вакили таклифни I-илованинг мезонлари ва Конвенция низомига, шунингдек унинг тадбирлари процедураси қоидаларига зидлигини таъкидлади. Қўллаб-қувватлаш йўқлигига қарамай, Мўғу-

Мўғулистон делегациясининг вакили Цогцайхан Пурев СИТЕСда сайғоқ мақомини ошириш бўйича таклиф билан чиқди. IISD сурати

листон ва АҚШ Saiga наслининг ҳар иккала турига ҳам тегишли эканлигини таъкидлаб, ўз таклифларига содиқ қолдилар.

Ушбу таклиф шунингдек, Россиянинг Табиат ва зирлиги ва USFWSнинг икки видеоконференциясида ҳамда ЕС мамлакатлари элчихоналари вакиллари билан учрашувда ҳам муҳокама қилинди, (иккинчисида ноль экспорт квотасини киритиш билан «аплистинг»ни алмаштириш ғояси илгари сурилди) унда улар қарор қабул қилинаётганда эҳтиёткорлик ва ҳар томонлама ёндашув кераклиги ҳақида гапиришди.

Шундай қилиб, КС18 очилаётган вақтда сайғоқларни I-иловага ўтказиш тўғрисида консенсус йўқ эди.

КС18 даги таклиф муҳокама қилинишидан олдин, 18 август куни кечқурун бўлиб ўтган иккита тадбир (side events) да манфаатдор томонлар яна бир бор вазият тўғрисида фикр алмашиш имкониятига эга бўлишди. Дастлаб, Мўғулистон ва АҚШ ўз таклифларини илгари суриш учун учрашув ташкил этдилар. Кириш сўзи Розмари Гнэм (USFWS, АҚШнинг СИТЕС илмий органи) чиқиш қилди, кейин WCS вакили, таклифнинг ҳақиқий муаллифи Сьюзан Либерман, Мўғулистондан Цогцайхан Пурев ва Энхтувшин Шилегдамба таклиф тўғрисида тасаввур берадиган Мўғулистондаги сайғоқ ҳолати ва майда кавшқайтарувчилар вабо эпизоотияси тўғрисида тақдимот қилдилар. Таклиф IFAW вакили М. Н. Воронцова ва икки хорижий жамоат ташкилотлари томонидан қўллаб-қувватланди. Россия Федерациясининг баён этилган позицияси Р. Гнэмнинг кескин реакциясини кўзғатди ва у бу таклифнинг асосий далилларини яна такрорлади.

Шундан сўнг дарҳол Бонн конвенциясининг Котибияти томонидан «Сайғоқ бўйича ўзаро англашнунув меморандумини (MoB) амалга оширишдаги ютуқлар ва муаммолар» мавзусидаги тадбир ўтказилди. Ушбу тадбир сайғоқни сақлаш, тиклаш ва ундан барқарор фойдаланиш борасида MoBнинг муҳимлигини таъкидлаш учун мўлжалланган эди. Тадбир SMSнинг ижрочи директори в.в.б. Эми Френкель томонидан очилди, Меморандум тўғрисидаги маъруза билан SMS ижрочи котиби Эми Френкел, SMS Котибияти ходими Мелани Виртью маъруза қилди, шундан кейин Э. Ж. Милнер-Гулланд ареалнинг барча мамлакатларида сайғоқнинг аҳволини шарҳлади, Антон Межнев эса Россия

Махсус мавзу (давоми)

Федерациясида Меморандумнинг бажарилиши тўғрисида хабар берди. Гарчи тадбирнинг мавзуси «аплистинг»ни кўриб чиқиш билан бевосита боғлиқ бўлмаса-да, ушбу масала мунозарада бир неча бор «юзага чиқди». Хусусан, ЕС вакили осойишта ва тўлиқ шаклланмаган позиция мавжудлигини тасдиқлади.

КС18 майдонларида ишчи тартибда асосий манфаатдор томонлар билан олдиндан ноль экспорт квотасини аплистингнинг альтернативаси сифатида киритиш бўйича фикрлар алмашуви ўтказилди (ареал давлатлари ва истеъмолчи давлатлар ўртасида) ва бу вариант алтернатива сифатида киритиш тўғрисида асосий манфаатдор томонлар билан олдиндан фикр алмашилди ва бу вариант барчани «деярли қониқтирди». Шунинг учун, мунозара арафасида АҚШ вакиллари бундай алмаштириш истиқболлари ҳақида яна бир бор қизиқишганида ижобий жавоб олдилар ва агар таклиф етарлича қўллаб-қувватланмаса, ушбу вариантни

ёқлаб қолишга ишонтирдилар. Бу ҳақда ишчи тартибда ЕС вакиллари хабардор қилинди.

Баҳснинг ўзи 22 август куни эрталаб бўлиб ўтди. Мўғулистон вакили таклифни тақдим этди, шундан сўнг АҚШ сайғоқнинг ҳар иккала турига «аплистинг» тарқатиш ечим эмас, балки тушунтириш эканлиги тўғрисида ўз қарашларини маълум қилди. Қисқа, аммо қизгин мунозаралар бўлиб ўтди, унда СИТЕС Котибияти бундай талқинга эътироз билдирди, СИТЕС ҳайвонлар қўмитасининг номенклатура бўйича мутахассиси тингланди (сайғоқ таксономияси бўйича мавжуд нуқтаи назарларни баён қилди) ва раис (Янги Зеландиядан Rod Hay) ушбу масалада АҚШни қўллашга қарор қилди. Россия Федерацияси ушбу ёндашувга қарши норозилик билдирди, аммо янги шартлар бўйича муҳокамани давом эттириш мумкин деб ҳисоблади.

Сўнгра СИТЕС Томонларининг чиқишлари бўлиб

Сайғоқ эркаги. Растислав Машин сурати

Махсус мавзу (давоми)

Ўтди. Таклифни қўллаб-қувватлаш учун на сайғоқ ареалига, на савдо-сотиққа, на унинг дериватлари ва қисмларини истеъмол қилишга боғлиқ бўлмаган бир қатор давлатлар сўзга чиқдилар (Афғонистон, Баҳрайн, Фил Суяги соҳили, Гватемала, Исроил, Қатар, Сенегал). Қозоғистон ушбу таклифга қаттиқ норозилик билдирди. Россия Федерацияси ушбу таклифга қарши бўлиб, бир вақтнинг ўзида Saiga borealisни сақлаб қолиш манфаатларини ҳисобга олишга ҳаракат қилди ва иккала тур учун қатъий экспорт квотасини белгилаб, уни I-иловага ўтказишни таклиф қилди. Хитой ва ЕС Россиянинг ёндашувида қўшилди.

Ўша вақтда, ушбу таклифга жиддий қаршилиқ борлиги аниқ бўлганида, АҚШ «Мўғулистон билан келишган ҳолда» захира сценарийга ўтди «Сайғоқларни II-иловада қуйидаги изоҳ билан сақлаб: «Тижорат мақсадларида табиат намуналари учун ноль экспорт квотаси белгиланди». Ушбу таҳрир СИТЕС Котибияти томонидан таклиф қилинган кичик ўзгаришлар билан барча ареал мамлакатлари (Қозоғистон, Россия, Ўзбекистон), ЕС ва илгаридан «аплистинг» таклифини қўллаб-қувватлаётган Афғонистон ва Исроил томонидан маъқулланди. Хитой ҳам бундай ёндашувга қарши эмас эди, лекин яна мўғул сайғоғининг ўзи билан чекланишни таклиф қилди. Натижада сайғоқнинг икки турини кўрсатилган аннотация билан II-иловада сақлаш консенсус асосида қабул қилинди ва ялпи мажлис томонидан тасдиқланди. Қарор 2019 йил 26 ноябрдан кучга кирди.

«Аплистинг» таклифи билан биргаликда КС18 кун

Астрахань вилояти «Степной» қўриқхонаси. Валерий Малеев сурати

тартибининг яна бир банди – СИТЕС Котибияти томонидан ишлаб чиқилган 86-сонли ҳужжатда СИТЕС ва Бонн конвенциясининг умумий мақсадлари ва ўзаро таъсири, 2016-2020 ва 2021-2025 йилларда Ўрта муддатли халқаро иш дастурларини (СМРП) амалга ошириш зарурати кўриб чиқилди.

АҚШ мурожаат қилган 86 та ареал давлатларига қуйидаги кичик бандни қўшиб қўйишни таклиф қилди: «2016-2020 йилларда СМРПдаги ареал мамлакатларига қаратилган чора-тадбирларга мувофиқ, ареал мамлакатлари сайғоқнинг қисмлари ички бозорини, шу жумладан, захираларини рўйхатга олиш, қисмларини ва маҳсулотларни маркировка қилиш, ишлаб чиқарувчилар ва савдогарларни рўйхатдан ўтказиш назоратини ўрнатиш ва ушбу маълумотни СИТЕС Котибиятига маълум қилиш». Ушбу қўшимчага эътироз билдирилмади. Ареал мамлакатлари учун бу янги ташвиш туғдирмайди, гарчи бу бироз мантиқсиз кўринса ҳам, чунки ҳозирги пайтда барча мамлакатларда сайғоқ қисмларининг ички бозорлари мутлақо ноқонуний ҳисобланади. Ички бозорлар назорати (турли мамлакатлар учун кўпроқ ёки камроқ муваффақиятли) аллақачон ўрнатилган, уни ареал мамлакатларининг куч тузилмалари амалга оширади. Захираларни рўйхатга олиш, қисмлар ва маҳсулотларни маркировка қилиш, агарда уларни аниқлаш ва / ёки қўлга олиш мумкин бўлса, ашёвий далиллар учун белгиланган тартибда амалга оширилади. Уларнинг кейинги тақдирини суд ҳал қилади. Ишлаб чиқарувчилар ва савдогарлар ҳуқуқбузар ёки жиноятчилар деб ҳисобланади. Ушбу мулоҳазалар Америка томонига иш тартибда етказилди. АҚШ делегацияси ушбу таҳрирни пленар мажлисда қайта кўриб чиқишга қўйиш имкониятига эга эди, аммо бундай қилмади. 86-Ҳужжат юқоридаги формулировка билан тасдиқланди, бу КС18 нинг тегишли қарорида акс этади.

Янгиликлар

Мўғул сайғоғини сақлаш буйича бошқарув кенгашини Мўғулистонда тузиш лозим

Буяна Чимеддорж WWF-Мўғулистон chimeddorj@wwf.mn

«Шарга-Манкхан» қўриқхонаси йўқолиб кетиш арафасида турган мўғул сайғоғини қўриқлаш мақсадида Мўғулистон Парламентининг қарори билан 1993 йилда ташкил этилган. Қўриқхона икки қисмдан иборат: Ховд вилоятидаги Манхан ва Олтой-Саян экологик ҳудудидаги Гоби-Олтой вилоятидаги Шарга. Иккала ҳудуд бир-бирдан ажралган ва бир-бирига боғланмаган бўлишига қарамай, мўғул сайғоғининг ареали учун муҳимдир.

Расман қўриқхона ўзи жойлашган вилоят ёки туман маъмурияти томонидан қўриқланади, лекин марказий раҳбарият унинг таъминоти учун маблағ ажратмайди. Шарга-Манкан қўриқхонасини бошқариш маблағ етарли эмаслиги ва вилоят ҳокимларининг керакли ташаббуси йўқлиги сабабли заифдир. Ҳозирги пайтда қўриқхонада ҳатто ўз раҳбарияти ва инспекторларнинг доимий штатлари мавжуд эмас.

Ушбу вазият туфайли Атроф-муҳит ва туризм вазирлиги ҳузуридаги ООПТни бошқариш буйича бўлими WWF билан биргаликда 2019 йил 8 майда сайғоқни сақлашни ташкил қилишни муҳокама қилиш учун маслаҳат йиғилиши ўтказди. Учрашувда марказий ҳукумат ва маҳаллий маъмурият вакиллари, шу жумладан ООПТни бошқариш бўлими ва Қўриқланадиган ҳудудларни

бошқариш департаменти ва Атроф-муҳит ва туризм департаменти бошлиғи ва ходимлари, Ховд ва Гоби Олтой провинцияларининг муҳофаза қилинадиган ҳудудлари маъмуриятлари вакиллари, шунингдек, олимлар ва тадқиқотчилар иштирок этишди.

Йиғилишда муҳокама қилинган асосий мавзулардан бири қўриқхонанинг мақомини миллий боғ даражасига кўтариш имконияти бўлди. Ушбу мавзу ва у билан боғлиқ масалалар асосан атроф-муҳит ва туризм вазирлиги қошидаги ООПТ бошқарув бўлимига қаратилди. Агар Шарга Манхана миллий боғга айлантирилса, у ўз бошқарувида эга бўлади ва марказий ҳукумат томонидан молиялаштирилади. Бироқ, ООПТни бошқариш бўлими вакиллари ҳозирда маблағ етишмаслиги туфайли буни амалга ошириш жуда қийин бўлишини билдиришди.

Учрашув иштирокчилари кўпроқ маҳаллий манфаддор томонларни жалб қилиш «Шарга-Манхан» қўриқхонасининг муҳофаза қилинишини яхшилашга ёрдам беради деб тахмин қилишди. Бунинг учун маҳаллий манфаддорлар шахсларни жалб қилишга жавоб берадиган сайғоқни сақлашни биргаликда бошқариш буйича кенгашни таъсис қилиш, шунингдек, Кенгаш тузилмаси ва уставини ишлаб чиқиш билан шуғулланадиган ишчи гуруҳ тузиш керак.

Сайғоқ куни 2019

2019 йил апрель-июнь ойларида Ўзбекистон, Қозоғистон ва Россиянинг чўл клубларида, шунингдек, Мўғулистонда Сайғоқ куни ўтказилди. Байрам бир неча йиллардан бери ўтказилади, лекин у машҳурликка эришишда давом этмоқда! Бу йил ташкилотчилар ўттиздан ортиқ дашт клубларидан иборат бўлиб, тадбирда икки мингдан ортиқ киши иштирок эта олди!

Ўзбекистонда Сайғоқ куни

Александра Букварёва Сайғоқни сақлаш буйича альянс bukvarevaa@gmail.com

Ўзбекистонда май ойида Сайғоқ куни ўтказилди. Уни тўртта дашт клублари ташкил этди. Байрам Ёшлик қишлоғи марказидаги ёзги саҳнада ўтказилди. Унга олдиндан тайёргарлик кўриш бошлан-

ди. Фестиваль арафасида бир нечта тадбирлар ўтказилди: «Сайғоқ кубоги 2019» рамзий номи билан футбол чемпионати, «Қандай қилиб сайғоқларга ёрдам бераман» мавзусида иншолар танлови, тур-

Янгиликлар (давоми)

ли синф ўқувчиларининг сайғоқнинг ўзига хос хусусиятлари билан таништирадиган очиқ дарслар ва мутахассисларнинг «Нима? Қаерда? Қачон?» интеллектуал мусобақаси. Шунга ўхшаш мусобақалар Нукус шаҳри ва Қорақалпоғистон қишлоғида ҳам бўлиб ўтди.

Сайғоқ кунда иншолар танловининг натижалари эълон қилинди. Болалар «Чўл эртаклари – 1 ва 2» мультфильмларини томоша қилишди, кейин ўз таассуротларини айтиб беришди. Чўл клубларига янги аъзоларнинг кириши маросими алоҳида эътиборга арзигулик воқеа бўлди. Барча байрамларда рақс ва вокал чиқишлар жуда кўп бўлди. Болалар ўқитувчилар, ота-оналар ва барча меҳмонлар билан биргаликда «Сайғоқ мадҳиясини» куйлашди.

Қозоғистонда Сайғоқ кун

Мухит Суттибаев Қозоғистон Биологик хилма-хилликни сақлаш ассоциацияси mukhit.suttibayev@acb.kz

Қозоғистонда «Сайғоқ кун» июнь ойида бўлиб ўтди. Уни АСБК (Қозоғистон биологик хилма-хилликни сақлаш ассоциацияси) томонидан ташкил этилган мактаб лагери таркибида ўн битта чўл клублари ўтказди. Тадбир очиқ дарс шаклида бўлиб, унда болалар жамоаларга бўлинди ва турли хил фанлар бүйича ўзаро беллашдилар. Бу йил сайғоқ кунининг асосий мавзуси клуб аъзоларини узоқдан дашт турларини ўзига хос хусусиятлари бүйича аниқлашга ўргатиш эди. Болалар турли мусобақаларда завқ билан қатнашиб, сайғоқлар ва даштнинг бошқа ҳайвонлари ва уларнинг чўл экотизимидаги ўрни ҳақида маълумот беришди. Шунингдек, ҳайвонларнинг баъзи қизиқарли ҳаракатларини тасвирлаш ва изоҳлашга ҳам катта эътибор қаратилди. Масалан, болалар нима учун сайғоқ «шам» сифат сакраши кераклигини топишга ҳаракат қилдилар. Ушбу вазифани бажариш учун улар плакатдаги алоҳида нуқталарни бир-бирига бирлаштириб сайғоқни ўзига хос сакраш позициясида чиздилар, кейин мазкур чизилган ҳаракат мақсадини тушунтиришга уриндилар. Бошқа топшириқларни бажариб туриб, болалар ҳайвонларни шарпасидан аниқлашга ўргандилар. «Ёш изтопарлар» учун алоҳида топшириқ тайёрланган бўлиб, улар ҳайвонларни изларидан аниқлашга ҳаракат қилдилар.

Сайғоқ кун, Мўйноқ, Ўзбекистон. ССА сурати

Сайғоқ кун, Бегимбет. АСБК сурати

Россияда Сайғоқ кун

Надежда Пюрвенова Сайғоқни сақлаш бүйича альянс arylova@gmail.com

Россияда сайғоқ кунини апрель ойининг охиридан майгача ўтказилди. Унда олти дашт клуби иштирок этди. Ҳар бир клубда ўзларининг байрамни ўтказиш сценарийси тайёрланган бўлиб, лекин тадбирнинг тузилмаси (маъруза, презентация,

сайғоқлар ҳақида видео) интеллектуал-ижодий блоки (экологик квест, викторина, конкурслар), мусиқали ёки спорт қисми, тақдирлаш маросими (дипломлар, фахрий ёрликлар, совғалар), чойхўрлик – ахборот қисми ягона эди. Бундан ташқари,

Янгиликлар (давоми)

рақс флешмоблари, велосипед сафари, театр намоишлари ҳам бўлиб ўтди. Табиатни ва айниқса сайғоқни асраш мавзусидаги квестлар машҳур бўлиб кетди ва деярли барча клубларда байрамнинг бир қисми бўлиб қолди. Болалар ўз иқтидорларини намоиш этиш ва янгиликларни билиш имконига эга бўлдилар. Бу йил тажрибали клублар қаторида байрамни ташкил қилишда янгидан тузилган клублар анча фаол иштирок этдилар. Улардан Лиман қишлоғидаги «Возрождение» клубини мисол қилиш мумкин.

Велосипед миниш, Лиман қишлоғи. «Возрождение» клубини сурати

Мўғулистонда сайғоқ кун

Буяна Чимеддорж WWF-Мўғулистон chimeddorj@wwf.mn

Мўғулистонда WWF сайғоқ кунини апрель ойида анъанавий ўтказди. Бу йил байрам Тугрук қишлоғида Олтой-Саян экоҳудудидаги 13 та эко-клубининг 100 нафар аъзоси иштирокида бўлиб ўтди (Гоби-Олтай аймақ). Байрамда клуб аъзолари ўтган йили амалга оширган ишлари ҳақида гапириб беришди. Масалан, 2018 йилда бўлиб ўтган йиртқич ҳайвонлар, шу жумладан сайғоқларни суғоришда фойдаланиладиган юқори табиий ресурсларни ҳимоя қилувчи компаниялар. Бу Мўғулистондаги мактаб ўқувчиларининг биринчи ташаббуси эди ва буни WWF мамнуният билан қўллаб-қувватла-

ди. Болалар тадбирга маҳаллий чўпонларни жалб қилишга эришдилар, бу эса табиатни муҳофаза қилиш ишида жуда илҳомлантирувчи йўлнинг боши бўлди.

Шунингдек, эко-клуб иштирокчилари Мўғулистон атроф-муҳит ва туризм вазирлиги томонидан юқори баҳо олган ўзлари ўтказган «пластик қадоқлаш йўқ» акцияси ҳақида гапириб беришди. Мўғулистон эко-клублари аъзолари ўзларининг ютуқлари билан фахрландилар ва табиатни асраш, хусусан сайғоқни сақлаш бүйича ишларни давом эттириш иштиёқига тўла.

Мўғулистонда Сайғоқ кунда тематик плакатлар тақдимоти. WWF-Мўғулистон сурати

Сайғоқнинг барча мамлакатлардаги кунлари тантанали тақдирлаш маросими билан яқунланди. Энг фаол болалар ва командалар совғалар, дипломлар, китоблар ва бошқа кўп нарсаларни олдилар. Барча иштирокчиларда 2019 йил Сайғоқ кунидан ёрқин хотиралар қолди ва кейинги йилда сайғоқ кунини нишонлаш бүйича аллақачон янги ғоялар пайдо бўлган бўлса керак.

Янгиликлар (давоми)

3 800 бош мўғул сайгоғини қўллаб-қувватлаш марафони

Буяна Чимеддорж WWF-Мўғулистон chimeddorj@wwf.mn

Сайгоқни сақлаш масаласига кенг матбуот ва жамият арбобларини жалб қилиш учун WWF-Мўғулистон ходимлари ва Мўғул юридик университети талабалари 2019 йил 18 майда ўтказилган халқаро марафонда «Келинг, фақат Мўғулистонда учратиш мумкин бўлган мўғул сайгоғини сақлаймиз» шiori остида иштирок этдилар.

Биз мўғул сайгоғи учун югурияпмиз ва марафонда фақат ўз истагимиз билан иштирок этипмиз. Агарда биз ҳозир популяцияси атиги 3 800 бошни ташкил қилаётган ушбу турни сақлаш учун керакли эътиборни қаратмасак, буни қилиш учун бизда бошқа имконият бўлмаслиги мумкин. Шунинг учун биз барча одамларни «бизга қўшилишга ва мўғул сайгоғини қутқаришга» чақирамиз – дейишди югуришда иштирок этаётган мўғул талабалари.

Бу ҳайвонни сақлаб қолиш учун, унинг ўтлайдиган ва қўзилайдиган жойларини муҳофаза қилишни, турли хавфларни камайтирадиган, шу жумладан оби-ҳаво билан боғлиқ шароитларни ҳисобга олган олган ҳолда мўғул сайгоғини муҳофаза қилиш бүйича стратегия ишлаб чиқиш зарур. Бундан

ташқари, олимлар ва тадқиқотчилар сайгоқни ўз тарихий ареали ҳудудига реинтродукция қилиш имкониятини муҳокама қилишмоқда, шунингдек, унинг таркибидаги популяцияни ушбу турнинг тўлиқ йўқолиб кетишининг олдини олишнинг бир усули сифатида муҳокама қилишмоқда.

Батафсилроқ маълумотни сиз бу ердан топишингиз мумкин: <http://mongolia.panda.org/en/news/?uNewsID=348171>

Мўғул сайгоғини қўллаб-қувватлаш марафони. WWF-Мўғулистон сурати

«Степной» қўриқхонасида мониторинг бүйича кичик грантлар дастури лойиҳаси бошланди

Бабетт Фурье Сайгоқни сақлаш бүйича Альянс babette971@hotmail.com

2019 йилда Сайгоқни сақлаш бүйича Альянснинг кичик грантлар дастури кўмагида «Степнойда кузатиш» лойиҳаси ишга туширилди. Қўриқхонада маҳаллий фаунанинг турли вакиллари, шу жумладан сайгоқларни кузатиб бориш учун янги тузоқлар ўрнатилди. Олинган видео ва фотосуратлар асосида сайгоқ бүйича ўқув материаллари ишлаб чиқилган ва ушбу турнинг тарқалиши ва ҳаракати ўрганилмоқда. Лойиҳанинг асосий мақсади турли таҳдидларга, хусусан браконерликка қарши курашиш учун сайгоқ тўғрисида аҳолининг билимларини ошириш.

Фото тузоқлар ёрдамида тўпланган маълумотлар ҳозирда Лондон Зоологик жамияти InstantWild онлайн платформасига жойлаштирилмоқда. Бу фото

Владимир Калмыков ва Бабетт Фурье «Степной» қўриқхонасидаги артезиан қудуқларида кузатув учун ўрнатилган янги камерали тузоқларни созламоқдалар. Галина Калмыкова сурати

Янгиликлар (давоми)

Икки катта ёшли урғочи ва учта ёш эркак урғочидан иборат сайгоқларнинг кичик гуруҳи. Степной қўриқхонасида ўрнатилган фото тузоқда олинган сурат.

Артезиан қудуғидан сув ичаётган ёлғиз урғочи сайгоқ. Степной қўриқхонасида ўрнатилган фото тузоқда олинган сурат.

тузоқлардан олинган материаллар таҳлил қилиш учун бутун дунёдан кўплаб ёввойи табиат мухлисларини жалб қилиш имконини беради. Олинган тасвирлардан ҳайвон турини, шунингдек, уларнинг сони ва (мумкин бўлса) жинсини аниқлай оладиган фойдаланувчилар фойдаланишлари мумкин. Бундан ташқари, лойиҳа саҳифасида сайгоқни сақлаш бүйича Альянс ресурсларига ҳаволалар мавжуд, бу эса аҳолининг хабардорлигини оширади ва турларни муҳофаза қилишни кучайтиради.

Ҳозирги вақтда бизнинг асосий вазифамиз турли хил ҳайвонлар томонидан артезиан қудуқларидан фойдаланишнинг кунлик ва мавсумий жадвалларини ўрганиш, бунда сув ресурсларини вақт бүйича тақсимлашга алоҳида эътибор беришдир. Бундан ташқари, ҳар томонлама мониторинг бизга чўл мушуклари каби кузатиш қийин бўлган баъзи ҳайвонлар турларини яхшироқ ўрганиш имкониятини беради деб умид қиламиз. Шунингдек, қўриқхона ҳудудидаги бўри популяциясининг миқдорини аниқлашга ҳаракат қилмоқдамиз, уларнинг алоҳида вакиллари фото тузоқларидан олинган суратларда кўриш мумкин. Олинган маълумотлар фауна таркибини яхшироқ аниқлашга ёрдам беради, шунингдек, артезиан манбалари яқинида турларнинг сайгоқ феъл-атвори таъсирини ўрганишга ёрдам беради. Биринчи олинган расмларда кичик артезиан манбалари яқинидаги бўри ва тулкининг алоҳида зотлари, шунингдек, артезиан сув манбаи ўлчамига тўғри келадиган ҳар хил ўлчамдаги сайгоқ гуруҳлари олинган.

Ҳайвонлардан ташқари фото тузоқ қўриқхона ўсимликлари ва мавсумий ўзгаришларни қайд этган ҳолда камераларда ўрнатилган ҳарорат датчиги ва интервал билан суратга олиш режимида иқлимни кузатиб бориш имконини беради. Иқлим ўзгариши шароитида бу сайгоқнинг тарқалиши ва ҳаракатланишига таъсир кўрсатадиган экологик параметрларини рўйхатга олиш имконини беради.

Лойиҳа доирасида, шунингдек, қўриқхонага яқин ҳудудда яшайдиган маҳаллий аҳолини сайгоқни сақлаб қолиш учун жалб қилишни режалаштирмоқдамиз. Шундай қилиб, 2019 йил сентябрь ойида маҳаллий мактаблардан бирида ташкил этилган «Возрождение» дашт клубининг бир гуруҳ болалари биринчи марта «Степной» қўриқхонасига ташриф буюришди. Ўқувчилар сайгоқларни табиий яшаш жойларида шахсан кўриш ва қўриқхонада олиб борилаётган илмий изланишлар тўғрисида кўпроқ билиш имкониятига эга бўлдилар. Саёҳат давомида болалар турли хил тадқиқот ускуналари билан танишдилар ҳамда сайгоқ ва бошқа маҳаллий фауна вакиллари бўлган бўри ва тулки каби ҳайвонларнинг «Степной»да олинган фотосуратларини томоша қилдилар. Ушбу саёҳат болаларни изланишларга жалб қилиш ва уларга илмий ёндашувлар ёрдамида турли хил ҳайвонлар турларини мустақил равишда кузата олишларини кўрсатишдан иборат эди. Шунингдек, болалар артезиан қудуғи атрофида тўпланган сайгоқларнинг катта гуруҳини кўриш бахтига муяссар бўлдилар.

17 ёшли чўл клубининг аъзоси Маша Порохнина

Янгиликлар (давоми)

Артезиан қудуғи олдидаги оддий тулки. Степной қўриқхонасида ўрнатилган фото тузоқда олинган сурат.

Мулоқотда бўлиш ва чанқоғини қондириш учун қудуқларга тез-тез ташриф буюрган бу бўри бир неча бор камера тузоқларига тушган.

сафар ҳақидаги таассуротлари билан ўртоқлашди: «Бизни қўриқхонада жуда яхши кутиб олишди. Бундай самимий учрашув бизда директор ва ходимлар, шунингдек, умуман қўриқхона ҳақида ёқимли таассуротлар қолдирди. Ширинликлар билан чой ичиб бўлгандан кейин, биз бинокллар орқали сайғоқларни томоша қилишга бордик. Биз уларни жуда яқинлигидан ҳайратда қолдик. Осмонда учаётган бургут ва бошқа қушларни кўриш бахтига ҳам муяссар бўлдик. Саёҳат бизга билимларимизни кенгайтиришга ва йўқ бўлиб кетиш хавфи остида турган ҳайвонлар турлари тўғрисида кўплаб қизиқарли маълумотларни билиб олишга ёрдам берди. Бундан ташқари, биз уйга жуда кўп ижобий ҳис-туйғуларни ва яхши кайфиятни олиб келдик. Бу саёҳат барчага ёқди!»

Лойиҳа 2020 йилда ҳам давом этади, шундан кейин унинг натижалари нашр этилади. Агарда сиз тадқиқотда қатнашишни истасангиз, InstantWild (<https://instantwild.zsl.org/projects/stepnoi-surveillance>) сайтнинг Степнойдаги кузатувлар саҳифасига кириш. babette971@hotmail.com манзилига хабар юбориб, сиз тадқиқотлар тўғрисидаги ҳар қандай саволга жавоб оласиз. «Степной» қўриқхонасида сайғоқларни ўрганиш барча ходимларининг ва, айниқса, директори Владимир Калмыков ва Таълим бўлими бошлиғи Галина Калмыковалар ёрдамисиз амалга ошириб бўлмасди. Таълимий сафарни ташкил қилгани учун Ольга Воронцевага алоҳида миннатдорликни изҳор этишни хоҳлаймиз.

«Степной» қўриқхонаси ходимлари ва «Возрождение» клуби болаларининг гуруҳ бўлиб тушган фотосурати. Ольга Воронцева сурати

Матбуотдан

Қозоғистонда сайғоқ шохларини Хитойга ноқонуний олиб кетиш канали ёпиб қўйилди

Браконерлик гуруҳлари фаолиятини бостириш чораларини кучайтириш доирасида сентябрь-октябрь ойларида Қозоғистон Республикаси Миллий хавфсизлик қўмитаси (КМХ) Атирау, Оқтўба, Ғарбий Қозоғистон, Туркистон ва Қизилўрда вилоятлари, Олмаота ва Чимкентда узок вақт давомида сайғоқ шохларини қайта сотиш, транспортировка қилиш ва контрабанда йўли билан Хитойга олиб чиқиб кетиш учун ноқонуний отган уюшган жиноий гуруҳ фаолиятини чеклаш бўйича тергов ва тезкор тадбирларни ўтказди. Натижада, Олмаота вилоятида Миллий хавфсизлик хизмати ходимлари камида 3000 (!) сайғоқни йўқ қилган гуруҳни қўлга олдилар. Тинтув пайтида 1 тонна 118 килограмм сайғоқ шохини олиб қўйган жиноий гуруҳнинг 18 аъзоси (барчаси Қозоғистон фуқаролари) қўлга олинди. Мутахассисларнинг фикрига кўра, уюшган жиноий гуруҳларнинг ноқонуний фаолиятдан давлатга етказилган зарар 5 миллиард 664,6 миллион тенге (14 миллион АҚШ долларидан ортиқ) ни ташкил этади. Тўққиз нафар жиноятчи ҳибсга олинди. Ушбу ҳолат Қозоғистон Республикаси Жиноят кодексининг «Уюшган жиноий гуруҳда иштирок этиш» ва «Камёб ва йўқ бўлиб кетиш хавфи остидаги турларга, шунингдек тақиқланган ўсимликлар ёки ҳайвонларнинг турлари, уларнинг қисмлари ёки дериватларига ноқонуний муносабатда бўлиш» моддалари билан рўйхатга олинган.

Украина ўз сайғоқларини Хитойга экспорт қилади

Херсон вилоятида (Украина), Камиш қишлоғи яқинида Хитойнинг «Шичжень Танфармасьютикал компанияси» сайғоқларни кўпайтириш учун 97 гектар ерни 7 йилга ижарага олди. 10 миллион гривнага (43 383 АҚШ доллари) сайғоқларни кўпайтириш учун вольер қурилди. 2018 йилдаёқ улар «Аскания-Нова» қўриқхонасидан 23 бош сайғоқни сотиб олишди. Урғочилар баҳорда насл беришди ва сайғоқлар 34 бошгача кўпайди. Кўп ўтмай, Украинада биринчи хусусий сайғоқ парваришхонаси «Аскания-Нова» дан олинган яна 70 бош ҳайвон билан тўлдирилди. У ерда улар боқилиб, одамлардан қўрқмасликка ўргатилган. Хитойликлар бу ёш сайғоқлар учун 1 миллион гривнадан (4338 АҚШ доллари) тўладилар. «Аскания-Нова» қўриқхонаси директори Виктор Гавриленконинг сўзларига кўра ушбу маблағ ёқилғи, техника учун эҳтиёт қисмлар ва қиш учун чорвага ем сотиб олишга сарфланади.

Kazakhstan Today сурати

Қозоғистон Республикаси Экология вазирлигининг маълумотларига кўра 2019 йил бошидан бери Қозоғистонда 6000 киши ноқонуний ов қилгани учун ҳибсга олинган. Аммо улардан атиги 48 нафари қамоққа олинган. Қолганлари миллионлаб жарималар тўлаб қутулишди. Қозоғистон Республикаси Президенти Қасим-Жомарт Токаев сайғоқларнинг ноқонуний ов қилинишини тўхтатиш тўғрисида буйруқ берди ва қуйидагиларни маълум қилди: «Браконерлар бизнинг табиатимиз бойлиги бўлган сайғоққа ов қилишни давом этмоқда. Улар қонунга асосан қаттиқ жазоланиши керак. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари ноқонуний овга чек қўйишлари керак».

Батафсил https://www.kt.kz/rus/ecology/zaderzhano_18_chlenov_opg_zanimavsheysya_otstrelom_saygi_dlya_1377890560.html ва <https://www.ktk.kz/ru/news/video/2019/10/28/132761/>

Компания сайғоқларнинг терилари ва шохларини ХХРга, келажакда эса тирик туёқларни экспорт қилишни режалаштирмоқда. Хитой тиббиётида сайғоқ шохларини бошқа ингредиентлар билан қўшиб ўнлаб турли касалликларни даволашда муваффақиятли ишлатиш мумкин деб саналади.

Украина ва Хитой сайғоқларни Украинадан Хитойга экспорт қилишни қонунийлаштирадиган ветеринария сертификатлари тўғрисида меморандум имзоладилар. Бундай маълумотлар Украинанинг Давлат истеъмол хизматининг сайтыда эълон қилинди.

Батафсил http://kherson-news.info/main-news/kitaiskaia-ferma-po-razvedeniю-saigakov-popolnilas-novymi-jivotnyimi/?fbclid=IwAR20_F1dyJwS-NB7eFtWFrLJYtXnwjcu9yiEF71iSGZPC03-az2AffWiNE8A ва https://www.dialog.ua/business/193121_1572026409

Мақолалар

2019 йилдаги авиаҳисоб Қозоғистонда сайғоқ популяциясининг кўпайганлигини кўрсатди

Штеффен Цутер Қозоғистон биологик хилма-хилликни сақлаш уюшмаси steffen.zuther@acb.kz

Ҳар йили Қозоғистонда ўтказилган сайғоқларнинг авиаҳисоби популяциянинг юқори ўсиш суратлари барча турлар учун сақланиб қолаётганини кўрсатмоқда. Бу, тур сонининг тарихий даражасига қайтишига умид беради. Ғарбий Қозоғистондаги Ўрол сайғоқ популяцияси энг йириги ҳисобланади, уларнинг сони 217000 бош деб баҳоланган (ўтган йилга нисбатан 60,7% га кўп). Бетпақдалини популяцияси 2015 йилда ҳайвонларнинг оммавий қирилишидан кейин тикланиши давом этмоқда ва ҳозирда 109000 бошни ташкил этади (ўсиши 42,7%). Шунингдек, ўтган йилдан бери 59,5 фоизга кўпайиб, 5 900 бошга етган Устюрт популяциясининг омон қолишига умид бор.

Ҳисобга олиш 2019 йил 20 апрелдан 4 майгача «Охотзоопром» давлат корхонаси томонидан Қозоғистон Экология, геология ва табиий манбалар вазирлиги Ўрмон ва ҳайвонот дунёси хўжалиги қўмитасининг буюртмаси билан ўтказилди. Бу ишни ўтказиш учун масъул ва ташкилотчи Қозоғистон биохилма-хиллигини сақлаш ассоциацияси эди. Кеч бошланганлиги сабабли учта гуруҳ бир вақтнинг ўзида ишлашга мажбур бўлди, Сайғоқларни Eurocopter EC-145 вертолётларидан ҳисобга олиб, ҳисобни ўз вақтида яқунлаш учун 200 парвоз соати ажратилган эди. Ишга киришишдан олдин учта гуруҳнинг барча иштирокчилари учун ҳисоб тасмасининг маркерларидан фойдаланишни ўргатишни

Ўрол сайғоқ популяциясининг вертолётдан олинган фотосурати. Бу фотосурат визуал ҳисоблаш орқали аниқ баҳоланган эришиш қийинлиги кўрсатади.

ўз ичига олган тренинг ўтказилди. Ҳар куни иш режасини муҳокама қилиш учун учрашувлар ўтказилди.

Ҳисобнинг кеч бошланиши туфайли айниқса Ғарбий Қозоғистонда маълум қийинчиликлар юзага келди. Гап шундаки, май ойида кўзилаш даври яқинлашганда сайғоқлар каттароқ гуруҳларга тўпланишади ва айни ҳисобга олиш вақтида бу жараён бошланган эди. Баъзи тўпланишлар шунчалик катта эдики, улардаги ҳайвонларни визуал ҳисоблаб бўлмас эди. Бундай ҳолда, агар гуруҳ ҳажми маълум қийматлардан ошиб кетган бўлса, маълумотларни қайта текшириш ёки ҳайвонларни қайта санашни стандарт расмлар ёрдамида амалга ошириш мумкин. Бундан ташқари, баъзи сайғоқлар, тахминан Россия томонга кетган бўлишади, натижада Ўрол популяциясидаги бошларнинг умумий сони ҳақиқий сонидан кам бўлиши мумкин. Бироқ, инспекторларнинг фикрига кўра ҳисобга олиш бошланган вақтда Қозоғистондан Россияга кетган сайғоқлар сони кўп эмас эди.

Ўрол популяциясининг жуда тез ўсишини бир қанча сабаблар билан изоҳлаш мумкин. Биринчидан, жуда кўп сонли ҳайвонларнинг аниқ ҳисобини олиш қийин. Иккинчидан, 2018 йилдаги фотосуратлар сифати сезиларли даражада паст эди, бу албатта ҳисоб-китобларнинг аниқлигига таъсир қилади. 2019 йилда тадқиқотлар юқорида айтиб ўтилган қийинчиликларга қарамай, янада яхши ва юқори натижаларни берди. Бундан ташқари, ўтган йили сайғоқларнинг кўпроқ сони Россияга кетган бўлиши мумкин. Ва ниҳоят, сайғоқ биологияси бу ҳайвонга қулай атроф-муҳит шароитида интенсив равишда кўпайиш ва таҳдидлар билан тегишли равишда курашиш имконини беради.

Бу Устюрт популяциясига ҳам тегишли. Аммо популяцияни баҳоланда бундай арзимас миқдорнинг аниқлиги унчалик юқори эмас, чунки баъзи тўпланишлар эътиборсиз қолдирилиши, бошқалари эса аксинча бир неча бор ҳисобга олиниши мумкин. Бу эса йилдан йилга популяцион ҳисоб-китобларнинг ўзгаришига олиб келиши мумкин. Лекин бунга

Мақолалар (давоми)

қарамай популяциянинг кўпайиши аниқ кўриниб турибди. Бунга тегишли ҳудудда турлар ҳимоясининг кучайиши натижаси бўлиши мумкин. Ҳам қуруқликда, ҳам ҳавода олиб борилган кузатувлар шуни кўрсатдики, ҳар иккала популяцияда етарлича кўпайиш учун эркалар сони етарли.

Айни пайда, Бетпақдалини популяцияси аввалги йилларда қайд этилгани каби одатдагича кўпаймоқда. Ҳайвонларнинг оммавий равишда нобуд бўлганидан сўнг, бу популяция ҳар йили 40% дан кўпроқ миқдорда кўпаймоқда ва бу унинг тўлиқ тикланишига умид қилишимизга имкон беради. Бундан ташқари, инспекторлар асосий популяциядан ажралган ҳолда шарқ томонда яшайдиган бошқа сайғоқ гуруҳи тўғрисида хабар беришди. Шундай қилиб, биз авиаҳисоб натижасида олин-

Бетпақдалини популяцияси ҳисобини ўтказган жамоалардан бири. Алберт Салемгареев сурати

ган рақамларга ерда қайд этилган 2500 га яқин сайғоқларни қўшишимиз мумкин.

Мўғул сайғоғи популяциясини баҳоланган буйича янгиланган маълумотлар

Б. Чимеддорж¹, Б. Гантулга¹, А. Е. Файн², Е. Энхтувшин², Б. Бувейбатар²

¹WWF-Мўғулистон, ²WCS-Мўғулистон

Муаллиф-мухбир: **Буяна Чимеддорж** chimeddorj@wwf.mn

Кириш ва усуллар

Мўғул сайғоғи (*Saiga tatarica mongolica* ёки *Saiga borealis*) Ғарбий Мўғулистоннинг эндемиги ҳисобланади, у МСОП Қизил рўйхатида «Хавф остида» статусига эга. Мўғул сайғоғининг асосий хавфи ноқонуний ов, оғир иқлим шароити, яшаш жойларининг таназзулга учраши ва касалликлардир. Мўғул сайғоғининг тарқалиш динамикасига экологик ва антропоген омилларнинг таъсирини тушуниш ушбу турни ҳимоя қилиш тадбирларини режалаштиришда муҳим шартдир.

2018 йил 3 декабрдан 10 декабргача биз Ғарбий Мўғулистон трансекталардаги сайғоқларнинг сони буйича ердаги ҳисобини ўтказдик. Жами 45 та чизик трансекталари текширилди. Уларда 4 гуруҳ тадқиқотчилар бир вақтнинг ўзида 10 км кенгликда ҳисоб ўтказишди (1-расм). Йўналишлар узунлиги 5 километрдан 99 километргача, умумий узунлиги эса 1887 км. Ўрганилган ҳудуднинг майдони 29012 км². Тадқиқотчилар гуруҳлари таркибига WCS ва WWF-Мўғулистон биологлари, шунингдек, Гоби Олтой ва Ховд вилоятларининг инспекторла-

ри ва овчилари кирган.

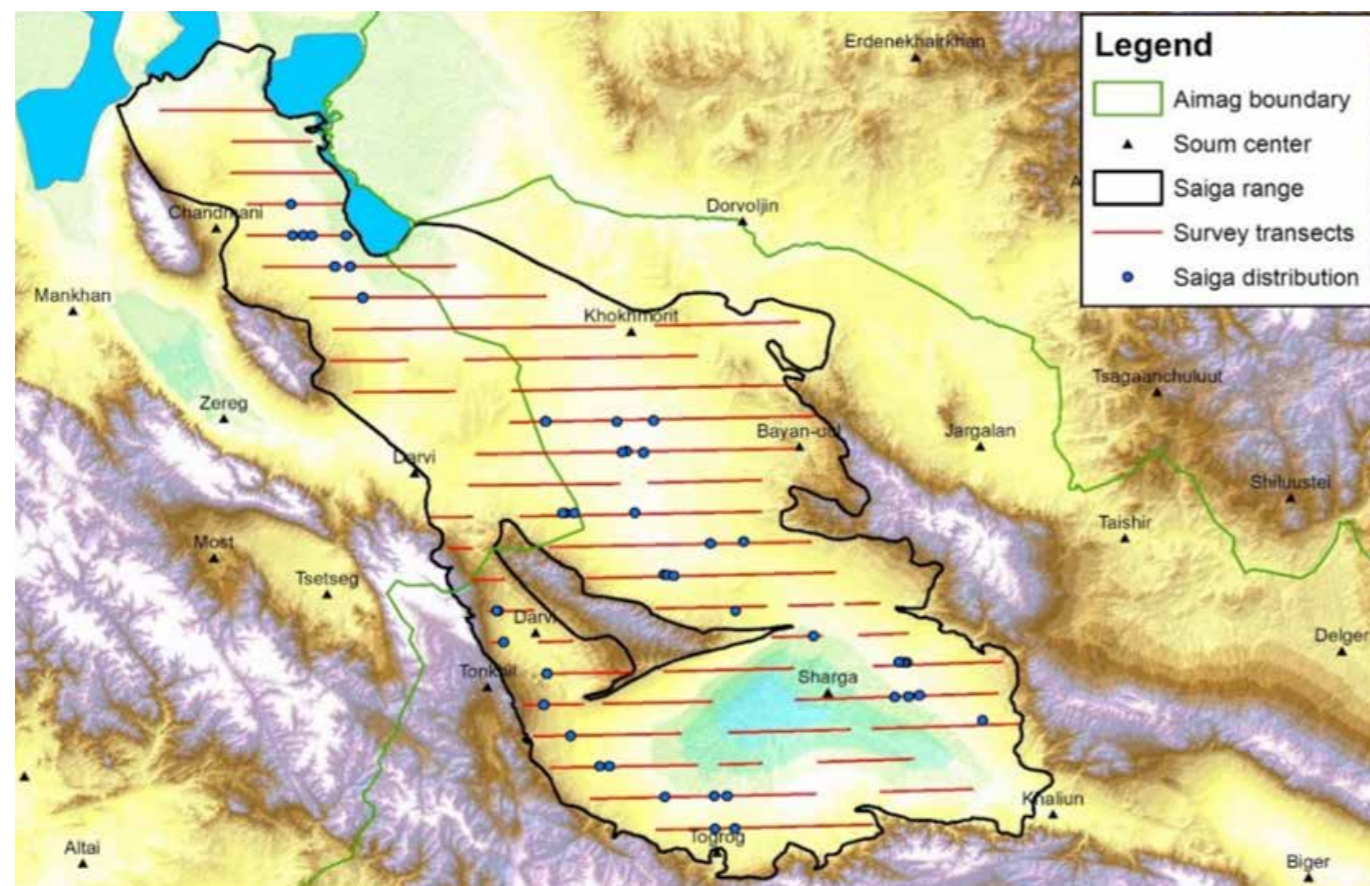
Маълумотлар таҳлили Distance 7.2 дастури ёрдамида ўрганилаётган турларнинг зичлиги ва популяциялар сонини аниқлаш учун ўтказилди (Thomas et al. 2010). Ҳайвонларни аниқлаш моделидан янада самаралироқ фойдаланиш учун интервалларни бўлиш ва гуруҳларга ажратиш имкониятларини ўрганиш учун дастлабки таҳлил ўтказилди. Buckland et al. (2001) нинг фикрига кўра, аниқлаш функцияси бошқа муҳим шароитларни коррекция қиладиган турли комбинациялар тўплами билан бирлашган ҳолда самарали бўлади. Йўл қўйилган бузилишларни аниқлаш учун самарадорлик тестларининг маълумотлар ва сифати гистограммалари ишлатилган. Моделларни танлашда Акаике маълумот мезони кичик ўлчамлар учун ишлатилган.

Натижалар ва хулосалар

Тадқиқот давомида 50 бош сайғоқ гуруҳи ва 886 якка бош топилди. Гуруҳнинг ўртача ҳажми ($\pm$ стандарт оғиш) $17,72 \pm 20,65$ экз. эди (намуна диапазони = 1-113). Кузатув вақтида бирон бир касал ёки

Мақолалар (давоми)

1-расм. 2018 йил 2-8 декабрда Ғарбий Мўғулистонда ўтказилган сайгоқларни ҳисобга олиш пайтида қайд этилган сайгоқ гуруҳларининг тақсими. Шартли белгилар: вилоят чегараси, Сомоннинг маъмурий маркази, сайгоқ ареали, трансекталар, сайгоқнинг тарқалиши

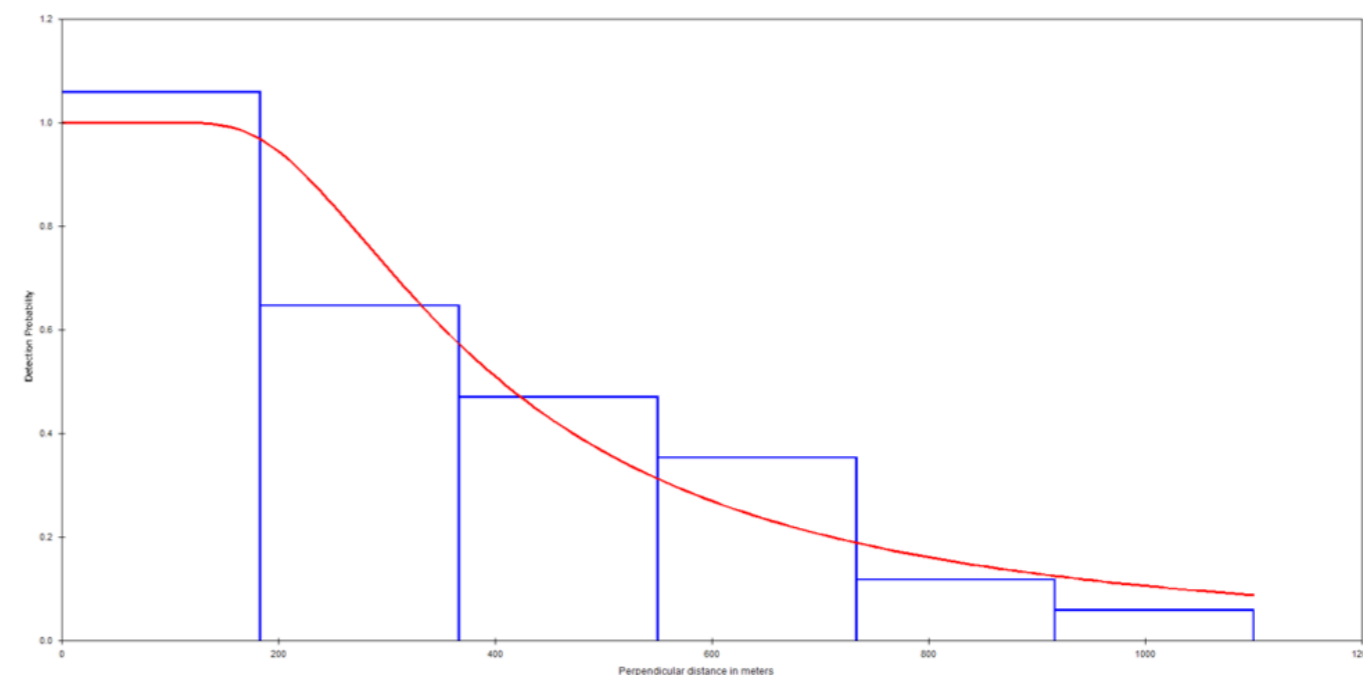
ўлик ҳайвон топилмади. Кузатув маълумотлари 1100 м масофада жойлашган гуруҳларга бўлинган ва якуний моделни яратиш учун бир хил ўлчамдаги олти интервалга жойлаштирилган (2-расм). Натижада аниқлаш эҳтимоллиги баҳоси 0,45 (95% CI 0,30–0,66) ни ташкил қилди, тегишли самарали кенглик 496,04 м (95% CI 355,02–734,45 м) бўлганда.

Тахминан 29,000 км² ҳудудда топилган сайгоқларнинг популяция зичлиги 0,22 ни ташкил этди (ўрта квадратик хато = 0,06), 2018 йил декабрда аниқланган сайгоқларнинг умумий сони 6 411 (95% CI 3 689–11 142 га тенг, ўзгарувчанлик коэффициенти = 28,46%). Зичликни баҳолашдаги хатолар аниқланиш эҳтимолини (37,8%), гуруҳ ўлчамини (31,5%) ва учраши мумкинлигини (30,7%) баҳолашда ҳам қўлланилиши мумкин.

Умуман олганда, 2018 йил апрель ойида ўтказилган сўнгги текширув маълумотлари билан таққослаганда, тахминан 20%га сонининг ортиб бориши кузатилмоқда (5 142 экз., Pruvot et al., тақриз қилинмоқда). Мўғул сайгоғи учун 2018/2019 йил қиши олдинги ёз қурғоқчилигидан келиб чиққан озик-овқат етишмаслиги сабабли жуда оғир келиши кутилган эди. Шунинг учун қийин қиш шароитларининг ҳайвонларнинг кўпайишига таъсирини аниқлаш учун сайгоқ популяцияси мониторингинг навбатдаги раундини ўтказиш керак.

Тадқиқот учун Моррис ҳайвонларни қўллаб-қувватлаш жамғармаси томонидан қисман молиявий ёрдам кўрсатилди (Morris Animal Foundation).

Мақолалар (давоми)

2-расм. 2018 йил декабр ойида ўтказилган кузатувлар натижаларини таҳлил қилиш учун мосланган аниқлаш эҳтимоллиги функцияси.

Сингапурда сайгоқ шохлари истеъмолчиларининг хусусиятлари, мотивацияси ва харид қилиш услублари

Хантер Даути¹, Диого Вериссимо^{1,2}, Регина Чунь Ки Тань³, Дженис Сер Хуай Лис³, Роман Л. Карраско⁴, Катрин Оливере⁵, Э. Дж. Милнер-Гулланд¹

¹Оксфорд университети, зоология бўлими; ²Сан-Диего ҳайвонот боғи, Атроф-муҳитни тадқиқ қилиш институти; ³Атроф-муҳитни ҳимоя қилиш Осие мактаби, Нанянг технология университети, Сингапур; ⁴Сингапур миллий университети, биология фанлари бўлими; ⁵Лондон гигиена ва тропик тиббиёт мактаби, ижтимоий соғлиқни сақлаш ва сиёсат бўлими

Муаллиф-мухбир: Хантер Даути hunter.doughty@zoo.ox.ac.uk

Кириш

Сайгоқ шохлари анъанавий хитой тиббиётида (АХТ) кенг қўлланилади, асосан ҳароратни пасайтириш ва «иситма» ни даволаш учун (АХТда бу касаллик бурун ва томоқнинг оқиши билан аниқланади).

Шуни тан олиш керакки, ҳозирги вақтда Сингапур сайгоқ шохларининг асосий истеъмолчиси ҳисобланади (СИТЕС 2018). Бозорда сайгоқ шохлари «лин-янг» (羚羊) 1-расм) ёки антилопанинг шохла-

ри деб номланади. Баъзида «*Saiga tataricae* шохлари» (*Cornu Saiga tataricae*) дориларнинг таркибий қисмларидан бири сифатида пайдо бўлади (2-расм). Оммабоп алтернатива сифатида арпа суви, хризантема чойи, чакалак ва ечки шохлари препаратларидан иборат.

2017 йил июнь-июль ойларида биз ушбу мамлакатда сайгоқ шохларидан фойдаланиш даражаси ва сабаблари, шунингдек улардан фойдаланиш тенденцияларини баҳолаш учун Сингапурда яшовчи 2294 ҳитойликлар орасида сўров ўтказдик.

Мақолалар (давоми)

1-расм. Сингапурдаги АХТ дўконда сайғоқ шохи кўринишидаги қириндилар. Хантер Даути сурати

Усуллар

Сингапурда яшовчи хитойликлар Сингапурда муқобил ёки алтернатив тиббиёт (жумладан БМТ) томонидан таклиф этилаётган маҳсулотларнинг асосий истеъмолчилари ҳисобланади (Lim et al. 2005) ва шунинг учун улар бизнинг тадқиқотимизда мақсадли гуруҳга айланишди. Тадқиқот хитойликлар энг зич яшайдиган баъзи режалаштириш (ҳукумат шаҳар-штатни ажратган) жойларида ўтказилди. Сўровлар аҳолининг имкон қадар кўпроқ ижтимоий-иқтисодий қатламини қамраб оладиган тарзда ташкил қилинди. Улар, шунингдек, ҳафта-нинг турли кунларида ва куннинг турли вақтларида ўтказилди. Барча респондентлар камида 18 ёшда еди, биз гендер мувозанатини сақлашга ва барча ижтимоий-иқтисодий гуруҳларни қамраб олишга ҳаракат қилдик. Барча тадқиқотчилар Нанянг Технологик Университетининг таниш униформасида бўлишган.

Биз берган саволлар ноҳолис фикрни, шу жумладан ижтимоий тарафкашликни олдини олиш учун нейтрал еди (масалан, суҳбатдош беихтиёр интервью берувчини ўзига керакли жавобни беришга мажбур қилиш ва бу ҳолда истеъмол қилинган сайғоқ шохлари миқдорини ошириш ёки тушириш). Биз сўровимизнинг мақсади сайғоқнинг юқори ҳарорат ва иссиқликни даволаш усулларида нисба-

тан респондентларнинг афзал кўришларини билиб олиш истаги билан тушунтирдик, сайғоқ, БМТ ёки атроф-муҳитни муҳофаза қилиш тўғрисида бирон бир сўзни тилга олмаган ҳолда. Саволлар рўйхати қарорлар дарахти шаклида тузилган, унда респондентлар биринчи навбатда умумий саволларга жавоб беришган ва кейинги саволларга фақат шу саволларга алоқадор бўлганлар жавоб беришган. Саволлар респондентларни муайян саволга маълум жавоб беришга мажбурламайдиган тарзда пухта ишлаб чиқилган.

Статистик таҳлил якуний қиймат фарқлари ёрдамида умумлаштирилган чизиқли регрессияларнинг ўртача моделини олишдан иборат еди, тенглаштирилган нисбатни таъминлаш учун иккита намунада z-тестлар ва мустақилликни таъминлаш учун χ^2 Пирсона мезонидан фойдаланилган.

Ушбу тадқиқот Сингапурдаги Нанянг Технология Университети ва Буюк Британиянинг Оксфорд университетидеги этика буйича қўмиталари томонидан маъқулланган.

Натижалар

Жами 438 (19%) респондентлар иситма ва/ёки ўзларининг ва/ёки бошқа одамларнинг ҳароратини

2-расм. Сайғоқ шохи таблеткалари (Cornu Saigae Tataricae деб номланган) АХТ дўконда сотилади. Хантер Даути сурати

Мақолалар (давоми)

пасайтиришда аксарият ҳолларда сайғоқ шохларини ишлатганликларини айтишди. Бундан ташқари, сайғоқ шохларини ўз еҳтиёжлари учун сотиб олганларнинг 47 фоизи уларни бошқа одамлар учун ҳам сотиб олишларини айтишди.

Ким фойдаланади

Сайғоқ шохларини истеъмол қилувчиларнинг аксарияти буддизм ёки даосизмни тан олган 36-59 ёшдаги одамлар еди. Сайғоқ шохини истеъмол қилганлар орасида 36 ёшгача бўлганлар сони кам еди. Бизнинг статистик моделимизнинг асосий вазифаси сайғоқ истеъмолчиларининг маълумот даражасини аниқлаш еди, аммо маълумот даражаси ва сайғоқларни истеъмол қилиш ўртасидаги аҳамиятли боғлиқлик аниқланмади. Шунингдек, биз сайғоқ шохларини истеъмол қилиш даражаси ва истеъмолчилар фаровонлиги даражаси орасидаги боғлиқликни аниқлай олмадик, аммо истеъмолчиларнинг аксарияти ижтимоий-экологик шароити ёмон бўлган жойларда истиқомат қилиши аниқланди. Шунинг учун ушбу жиҳатни чуқурроқ ўрганиш керак.

Бошқа одамлар учун ким сотиб олади

Бошқа одамлар учун сайғоқ шохини сотиб олганларнинг катта қисми аёллар еди. Ёши ва конфессия таркиби буйича ушбу гуруҳдаги респондентларнинг аксарияти буддистлар ва ўрта ёшдаги даосистлар еди.

Қандай маҳсулотлар истеъмол қилинади

Сайғоқ шохлари бутун шохлар, шох қириндиси, тайёр ичимликлар ёки таблеткалар шаклида сотилади (1-4 расм). Сайғоқ шохларидан ичимлик («совутиш суви») бу фойдаланиш учун (кўпинча совутилган ҳолда) ишлатиладиган сайғоқ шохларини истеъмол қилишнинг энг замонавий усули бўлиб, ундан сайғоқ шохларини ўзи учун сотиб оладиганлардан 54 фоизи фойдаланадилар. Совутиш воситаларини истеъмол қилувчилар орасида аксариятни еркаклар ташкил қилган. Сайғоқ шохи қириндиси анъанавий маҳсулот тури бўлиб, уйда тайёрлашни талаб қилади. Уни сайғоқ шохларини ўз еҳтиёжлари учун сотиб олган респондентларнинг 33 фоизи афзал кўришади, уларнинг аксарияти аёллар ва ўрта ёшли одамлар.

Нима учун истеъмол қилинади

Ўзининг еҳтиёжлари учун сайғоқ шохларини сотиб

3-расм. Сингапурдаги АХТ дўконларидан бирида ёрликқа биноан таркибида сайғоқ шохлари бўлган тайёр ичимликнинг сотилиши. Хантер Даути сурати

олганларнинг 42 фоизи «ҳақиқатан ҳам ёрдам беради», 29 фоизи «менга тавсия қилинган» деб жавоб беришди. Ушбу иккита сабаб бошқаларга қараганда кўпроқ кўрсатилган. Иккинчи гуруҳ респондентлари «ким тавсия қилган» деган саволга кўп ҳолларда «оила» (56%) ёки «АХТ дўкондаги сотувчи» (23%) деб жавоб беришди.

Қайерда сотиб олинади

Ўз еҳтиёжлари учун шох сотиб олидаганлар кўпинча АХТ товарларини сотадиган оилавий дўконлар (46%) ва АХТ чакана савдо тармоғини (43%) тилга олган. Таъкидлаш жоизки, респондентларнинг ҳеч бири Интернет орқали сайғоқ шохларини сотиб олмаган ва атиги 12 киши Интернет орқали иссиқлик ва иссиқлик билан курашиш учун қандайдир воситаларни сотиб олишган.

Сайғоқ қандай қабул қилинади

Сайғоқ шохлари истеъмолчилари, шохни ишлатмаганларга қараганда, сайғоқ табиатда кенг тарқалган деб жавоб беришади.

Асосий кузатувлар

- 19% респондентлар сайғоқ шохларини ҳароратни пасайтириш ёки ўзлари ёки бошқа одамлар учун иссиқлик билан курашиш учун бошқа

Мақолалар (давоми)

воситаларга қараганда тез-тез ишлатишини айтишди.

- Сайғоқ шохларини истеъмол қилувчиларнинг аксарияти 36 дан 59 ёшгача бўлган ва буддизм ёки даосизм динига амал қилишган.
- Сайғоқ шохини ўз ёқтиёжлари учун ишлатадиган одамларнинг 47 фоизи уларни бошқалар учун ҳам сотиб олади.
- 35-59 ёшдаги аёллар бошқаларга қараганда кўпроқ сайғоқ шохларини ўзгалар учун ҳам сотиб олишади.
- Сайғоқ шохларига асосланган «совутиш учун аралашма» бу ҳайвон шохларидан тайёрланган энг оммабоп маҳсулот шакли.
- Сайғоқ шохларини истеъмол қилувчилар шохларни умуман ишлатмайдиганларга қараганда, табиатда сайғоқ кенг тарқалган деб жавоб беришган.

Амалий хулосалар

Сайғоқ шохларини энг кўп истеъмол қиладиганлар Сингапурнинг ўрта ёшдаги буддизм ёки даосизм қарашларига ега бўлган ҳитой аҳолиси орасида қайд етилган, аммо маълум даражада сайғоқ шохларидан аҳолининг барча гуруҳлари фойдаланади. Тадқиқот давомида биз респондентлардан иситма тушириш учун қайси усулни кўпроқ қўллашини аниқладик ва респондентларнинг 19 фоизи асосан сайғоқ шохидан фойдаланишини, аммо сайғоқ шохини истеъмол қилувчилар (шу жумладан уларни камроқ истеъмол қиладиганлар)нинг умумий фоизи кўпроқ бўлса керак. Бу

4-расм. Сингапурда АХТ дўкониди сайғоқ шохларини сотиш. Хантер Даути сурати

нисбатлар 2,9 миллион кишилик Сингапурнинг бутун ҳитой аҳолиси учун тўғри бўлиши эҳтимоллиги юқори (Сингапур статистика бошқармаси, 2017). Шунингдек, сайғоқ шохлари ҳитойлик бўлмаган ва Сингапурлик бўлмаган ҳитойлар томонидан истеъмол қилиниши мумкин. Ушбу кўрсаткичларни ҳар йили истеъмол қилинадиган шохлар сонига айлантириш жуда қийин, чунки ҳар бир препаратнинг моддавий миқдори ва дори дозалари номаълум. Тахминларга кўра, у катта емас, аммо дори воситаси ва уни таклиф қиладиган дўконга қараб ўзгаради, чунки ҳар бир дўкон препаратларни ўзи тайёрлайди. Бозордаги баъзи сайғоқ маҳсулотлари деб сотиладиган маҳсулотлар сайғоқ шохларини ўз ичига умуман олмайди, аммо бундай маҳсулотларнинг бозордаги миқдори маълум емас. Бир нарса аниқ: Сингапурда сайғоқ шохлари кенг қўлланилади ва бу фактни ёғтиборсиз қолдириб бўлмайди.

Мақоланинг тўлиқ матнини қуйидаги манзилда олиш мумкин: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0222038>

Мақолалар (давоми)

Шимолий-Ғарбий Каспий бўйида сайғоқ сонини аниқлаш учун дронлардан фойдаланиш

Д. В. Добрынин¹, О. В. Сухова¹

¹Денгиз тадқиқотлари маркази, М. В. Ломоносов номли Москва давлат университети (МДУ ДТМ),

²Табиий фанлар институти, Перм давлат миллий тадқиқот университети (ТФИ ПДМТУ)

Муаллиф-мухбир: **Дмитрий Добрынин** ddobrynin@yandex.ru

2019 йил июнь ойининг иккинчи ярмида «Черные Земли» қўриқхонасида, «Меклетинский» (Қалмоғистон Республикаси) ва «Степной» (Астрахан области) захираоналарида учувчисиз учуш аппарати (УСУА) ZALA 421-16E ёрдамида олинган материаллар тадқиқоти асосида сайғоқ сонини аниқлаш амалга оширилди. Бунгача WWF-Россия биохилма-хиллигини сақлаш дастури доирасида 2018 йил сентябр ва 2019 йил январ ойида «Степной» қўриқхонаси ҳудудида ўтказилган методологиянинг асосий элементларини синаш босқичи бўлиб ўтди. УСУА тадқиқот технологияларининг яроқлилигини баҳолаш буйича тажрибалар уларни сайғоқларни кузатиш, уларнинг ёши ва жинсини аниқлаш учун фойдаланиш мумкинлигини кўрсатди. Ҳайвонлар сонини ҳисоблашда хатоларни минималлаштириш учун маневр ва суратга олиш галс тузилмасини шакллантириш тамойиллари ишлаб чиқилди. Ерда ҳам, ҳавода ҳам техник воситалар мавжудлигида сайғоқларнинг хулқ-ҳаракати таҳлил қилинди. Ушбу тажрибалар натижаларига кўра, учуш аппарати тури танланди ва сайғоқларнинг катта майдонларда фазовий тарқалиши тўғрисидаги

маълумотларни тезкор равишда олиш имконияти яратилди. Натижада, видео мониторинг ва фото фиксация технологияси ишлаб чиқилган бўлиб, бу ҳайвонларнинг кўп тўпланиш жойларида ҳам, кам учрайдиган ҳудудларда ҳам ҳайвонлар сонини баҳолаш имконини беради.

Сайғоқ сонини аниқлаш буйича маълумот тўплаш жараёнида суратга олиш училарининг умумий узунлиги 1300 км ни ташкил етди. Рақамли аэрофотосуратлаш ёрдамида сайғоқларнинг суғориш учун тўпланиш жойлари батафсил кўриб чиқилди: артезиан қудуқлари тўлиб тошиши натижасида ҳосил бўлган «кўллар», шўрли депрессия жойлари – сагалар, суғориш каналига туташ ҳудудлар. Қолган ҳудудлар видео кузатув маршрутлари ва танланган аэрофотосуратлар тармоғи билан қамраб олинди. Суратга олиш жараёнида катта тўпланиш (бир неча минг бош) жойларида УСУАларнинг ҳайвонларга шовқин таъсирини минималлаштиришга алоҳида эътибор қаратилди. Бунинг учун 500, 400 ва 350 метр баландликларда бир қатор парвозлар амалга оширилди. Парвозлар пайтида сайғоқ хавотирининг белгилари видео мониторинги амалга оширилди, унга ерда туриб беркинган ҳолда ҳайвонларнинг безовталиқ даражасининг эксперт томонидан визуал назорати қўшилди. Синовлар шуни кўрсатдики, бундай баландликдан суратга олиш ҳайвонларнинг тарқалиши ва табиати, уларнинг ёши ва жинси, яшаш ва хулқ хусусиятлари ҳақида тўлиқ маълумот олиш имконини беради. Бундай жараёнларни ўтказиш ҳайвонларда ташвиш туғдирмайди ва уларнинг ваҳимага тушушига олиб келмайди. Шундай қилиб, 400 м баландликдаги эшелон олинган расмларнинг батафсиллиги ва ҳудудни бир уринишда қамраб олиш учун энг мақбул баландлик деб топилди.

Тадқиқот маршрутларини режалаштиришда юқорида қайд етилган қўриқланадиган ҳудудлар хо-

Қурилмани ишга туширишга тайёрлаш («Меклетинский» захираонаси). Д. В. Добрынин сурати

Мақолалар (давоми)

1-расм. Сайғоқлар кўп тўпланиши худудининг аэрофотосурати парчаси («Степной» кўриқхонаси).

димлари билан маслаҳатлашувлар ўтказилди. Бундан ташқари, «Степной» ёввойи табиат кўриқхонасида суратга олиш жараёнида, унинг ходимлари штаб-квартирада ва кузатув минорасидан олиб борилган сайғоқ сонини визуал ҳисобга олиш асосида суратга олишни амалга оширди. Кейинчалик, бу маълумотлар ҳайвонларнинг худуди, ёши, жинси ва хулқ-атворини ҳисобга олган ҳолда шифрлаш аломатлари тизимини ишлаб чиқиш учун УСУА-лардан олинган материаллар билан таққосланди.

Парвозлар тугагандан сўнг дарҳол амалга оширилган камерали қайта ишлаш жараёнида олинган рақамли фотосуратлар ва видео материаллар буйича ҳайвонларнинг фазовий тарқалиши қайд етилди ва уларнинг ёши ва жинси аниқланди. Қайта ишлаш мустақил декодерлар гуруҳи томонидан амалга оширилди. Сайғоқ фаоллигининг турли фазалари белгиларини классификаторини ишлаб чиқишга алоҳида эътибор қаратилди: ётиш, тик туриш, ҳаракатланиш (тез, ўрта, секин). Ҳар бир

хатти-ҳаракат тури учун ва ҳайвонларнинг энг типик позициялари учун еркакларни, урғочиларни ва кўзиларни аниқлаш мезонлари белгиланди, бу кузатилаётган ҳайвонлар гуруҳларининг ёшини ва жинсини аниқлашга имкон берди.

Кўриб чиқилган барча худудларда ҳайвонларнинг фазовий ҳолатини видео ва антеннали суратга олиш имкони борича тезроқ, худди шундай об-ҳаво шароитида амалга оширилди. 19-дан 25-июньгача кузатилган кундузги юқори ҳарорат + 37° С, кўп сонли сайғоқларни ўз-ўзидан тошадиган артезиан қудуқлар, уларнинг атрофидаги вақтинча сув ҳавзалари ва қолдиқ шўр сув ҳавзалари билан тўлдирилган сув ҳавзалари атрофида тўпланишга мажбур қилди. УСУА ёрдамида суратга тушириш ҳайвонларнинг ушбу суғориш жойлари атрофида кундузги, кечқурун, кечаси ва ерталабки соатларда кунига тўрт километргача масофага ҳаракатланишини қайд етди. Кундузи тўпланиш жойларида ҳайвонларнинг сони максимал даражада ва

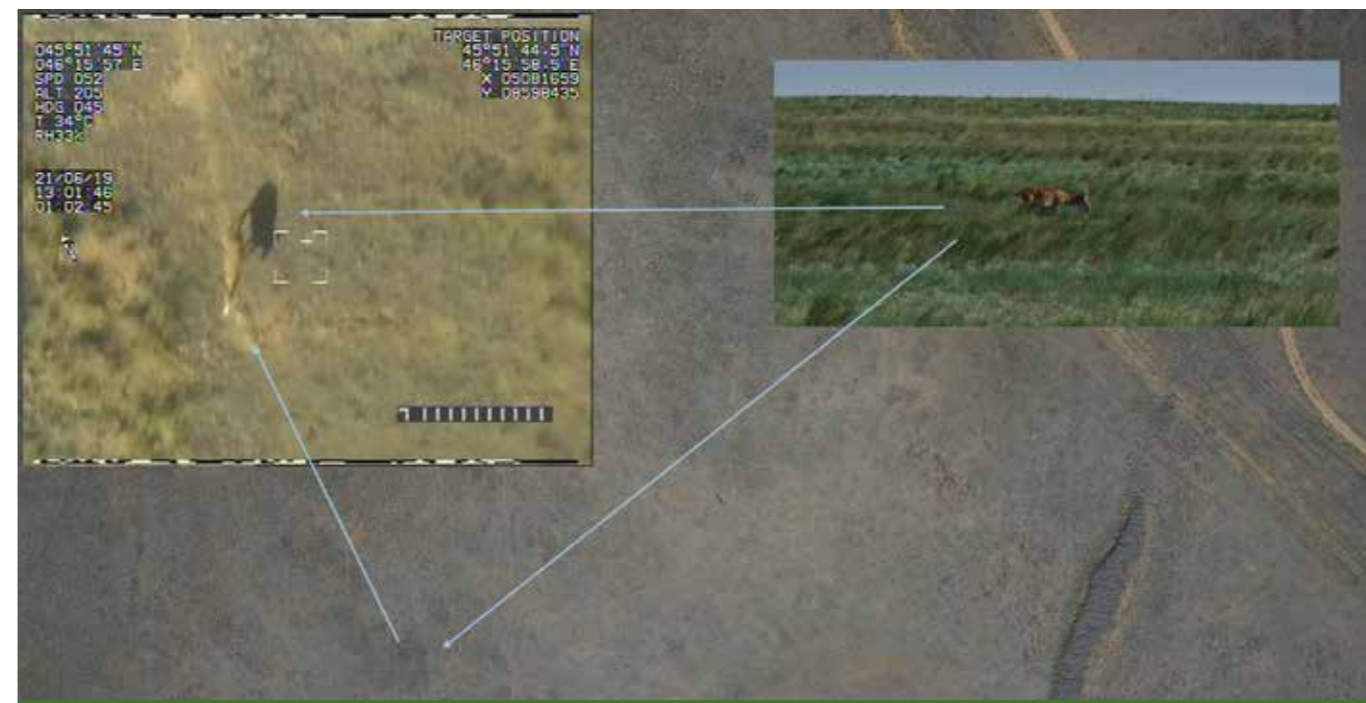
Мақолалар (давоми)

жуда барқарор бўлди. 19, 20 ва 25 июнь кунлари «Степной» кўриқхонасида, катта артезиан қудуқ ва унинг яқинида, ҳар куни УСУА ёрдамида суратга олинган ҳайвонлар сони 4003, 4060 ва 3894 бошни ташкил этди. 25 июньда сайғоқ сонининг нисбатан камлиги, ҳайвонларнинг бир қисми 7 км жанубдаги кичик жанубий артезиан худудига кўчганлиги билан изоҳланади. У ерда биз 100 бошдан иборат кластерни топдик, 19 ва 20 июнь кунлари эса УСУА камерасида кўпи билан 12 бош ҳайвонлар қайд етилди.

Катта маълумотлар намуналарини таҳлил қилишда ҳисоб-китоб натижалари сифатини баҳолаш «Степной» кўриқхонасида йирик артезиан атрофида тўпланган ҳайвонлар мисолида ўтказилди (1-расм). Тўрт мустақил декодер томонидан бир муддатда суратга олинган материаллари асосида олинган натижаларнинг фарқи еттидан ошмади, ваҳоланки, ўртача кузатилган сон 4060 бош бўлган.

Сайғоқ зичлиги паст бўлган худудларда УСУА ёрдамида тадқиқотлар биргаликда видео ва авиа мониторинг режимда ўтказилди (2-расм). Ушбу стратегияни қўллаш эҳтиёжи қисқа сайғоқлар катта (5-10 км дан кўпроқ) масофани босиб ўтишга

етмайдиган вақтда ҳайвонларнинг фазовий тарқалишини кузатишни олиб бориш зарураритидан келиб чиқди ва бу мумкин бўлган хатони камайтиришга имкон берди. Бундай комбинацияли суратга олиш фаол видеокамера ва қанотости фотокамера билан жиҳозланган битта УСУА ёрдамида ўтказилган ва ўрганилаётган ҳайвонлар тўғрисида кенг маълумот олишга имкон берган. Видеокамера операторлар томонидан назорат қилинди ва 5 кмгача бўлган масофада сайғоқларнинг мавжудлиги ёки йўқлиги тўғрисида тезкор материаллар тақдим етилди. Видеокамера линзаларини бошқариш орқали камеранинг суратга олиш оралиғидан анча кенг оралиқни кузатиш мумкин еди. Бироқ, видео орқали олинган маълумотлар аерофотосуратга қараганда анча ёмон. Шунинг учун видеони ёзиб олишни амалга оширадиган аппаратлар тўлиқроқ маълумот олиш учун қанотости камераси билан жиҳозланди. У ер юзи ҳолатини ва унда ҳайвонларнинг борлигини, қатъий равишда УСУА остида 300 метрлик диапазонда қайд қилиб, фазовий маълумотларнинг кўшимча намунасини яратди. Синхронизация қилинган фаол видео-тасвирлардаги видеолар ва ҳайвонлар сонини таққослаш орқали сайғоқларнинг фазовий тарқа-

2-расм. Сайғоқнинг қиёсий суратлари видеотасвир, шунингдек аэрофотосурат (чапда) ва ердан туриб олинган фотосурат (ўнгда) («Черные земли» кўриқхонаси).

Мақолалар (давоми)

лишининг аналитик баҳоланиши олиб борилди. Экстраполяция моделини яратиш учун аерофото-сурат камерасининг кузатув диапазонидаги ёлғиз ҳайвонлар ва уларнинг гуруҳлари (кўриш кенглиги 300 м) ва шу вақтнинг ўзида фаол видеокамерани кўриш диапазонида (3-5 км) кузатилган ҳайвонлар сони тўғрисида маълумотлар таҳлил қилинган ва улар асосида баҳолаш амалга оширилган.

Ўрганилган Шимолий Ғарбий Каспий минтақасида 5021 сайғоқ аниқланган, улардан 573 эркак (11%), урғочилар 2399 (48%) ва қўзилар 2049 (41%).

Шимолий-Ғарбий Каспийнинг қўриқланадиган ҳудудларида сайғоқларнинг тарқалиши тўғрисида қўшимча маълумот олиш ва мўл-кўлчиликни ҳисоблаш учун ҳайвонларни гон даврида (2019 йил ноябрь-декабрь) шу каби ишларни бажариш режалаштирилган.

Муаллифлар «Степной» қўриқхонаси раҳбарияти ва ходимларига тақдим этилган технологияни ишлаб чиқиш ва синовдан ўтказишда ташкилий кўмак ва қўллаб-қувватлаш учун, шунингдек «Черные Земли» қўриқхонаси маъмурияти ва ходимларига дала ишларини олиб боришда кўрсатган ёрдамлари учун катта миннатдорчилик билдирдилар.

«Элтон кўли» – Россияда янги биосфера резервати ва унинг сайғоқни сақлашдаги ўрни

И. Ю. Калюжная^{1,2}, С. Е. Айткулова², Н. С. Калюжная³

¹М.В. Ломоносов номли Москва давлат университетининг география факултети, Москва; ²«Озеро Эльтон» биосфера резервати – ГБУ ВО «Природный парк «Эльтонский», Элтон қишлоғи, Паллас тумани, Волгоград вилояти; ³ВРОО «Биохилма-хилликни ўрганиш ва сақлаш буйича ҳудудий марказ», Волгоград

Муаллиф-мухбир: Ирина Калюжная kalioujnaia@yandex.ru

Saiga News № 22 (2017) сониди сайғоқни бутун ареалида сақлашда алоҳида муҳофазадаги табиий ҳудудларнинг (АМТХ) роли этарлича батафсил тавсифланган. Шу билан бирга Россиядан (Астрахан, Волгоград ва Саратов вилоятлари) ёки Қозоғистондан (Ғарбий Қозоғистон вилояти) трансчегаравий Волга-Урал популяциясига тегишли сайғоқларни мўлжалга оладиган, кузатиб борадиган ва ҳимоя қиладиган қўриқланадиган ҳудудлар йўқлиги қайд этилди. 2019 йил июнь ойида Бутунжаҳон биосфера резерватлари тармоғига киритилган янги Элтон кўли биосфера резерватининг ташкил этилиши сайғоқни сақлаш ишлари самарадорлигини оширади ва минтақанинг чўл даштларини табиий ва географик жиҳатдан репрезентативлигини оширади.

Умумий майдони 207 минг гектардан ортиқ бўлган

янги биосфера резервати ноёб гипергалин (шўр) Элтон кўли бассейнининг Каспий / Волга-Урал провинциясининг ярим чўллари (чўл даштлари)ни ўз ичига олган катта қисмини ва акваториясидан иборат. Бу ҳудудлар трансчегаравий жойлашувга эга: географик (Эвропа – Осиё), минтақавий (дашт – саҳро) ва давлатлараро (Россия – Қозоғистон) жиҳатлар буйича. Дунё миқёсида, миллий ва минтақавий даражада биологик хилма-хилликни сақлаш учун биосфера резерватининг аҳамияти шубҳасиздир.

Элтон кўли биосфера қўриқхонаси ҳудуди орқали Евросиёнинг қурғоқ экотизимининг ўсимлик ва ҳайвонларнинг асосий турлари, шу жумладан сайғоқларнинг глобал миграция йўллари ва ареал чегаралари ўтади. 19-асрнинг ўрталарига қадар сайғоқлар Волгоград вилоятида Волга вилояти-

Мақолалар (давоми)

нинг чўл-даштли ҳудудларида ва Волга дарёси ўнг қирғоғининг жанубида учрар эди.

Сўнгги 20 йил ичида Волгоград вилоятида сайғоқни мунтазам равишда ўрганиш амалга оширилмади. Экспертларнинг айрим ҳисоб-китобларига кўра, сўнгги йилларда сайғоқ подалари фақат Волга ҳудудида, асосан Палласов туманида қайд қилинган, бу ерда ҳайвонлар Қозоғистондан доимий равишда келиб туради. Айрим эксперт баҳолашларга кўра сайғоқлари сони турли фасл ва йилларда 300-1000 бошга фарқланиши мумкин, «Элтон кўли» биосфера резерватининг шимолий-ғарбий қисми ва шимолдан туташ бўлган Хара дарёсининг юқори қисми сайғоқларнинг анъанавий кўзилаш жойлари сифатида танилган. Сўнгги ўн йилликларда кўзилаш Россия ҳудудида қайд этилмаган.

2017 йилда сайғоқ Волгоград вилоятининг Қизил китобига киритилган (<https://oblkompriroda.volgograd.ru/norms/acts/krasnaya-kniga-volgogradskoy-oblasti>), шу сабабли минтақада мониторинг олиб бориш ва сайғоқнинг кўплиги ҳисобга олиш буйича вақтинчалик кўрсатмалар ишлаб чиқилди, шунингдек, ушбу тур буйича архив ва операцион маълумотларни синтез қилиш ва таҳлил қилиш буйича ишлар бошланди.

Сайғоқни ҳисобга олиш, кузатиш ва ҳимоя қилиш вазифаси «Элтон кўли» биосфера резервати ҳудудини бошқарадиган «Элтон Табиат боғи» га топши-

Волгоград вилоятининг Қизил китобига киритилган гўзал турна (*Anthropoides virgo*)нинг Транс-Волга популяцияси, эҳтимол Европадаги энг катта популяциялардан биридир. Александр Попов сурати

Волгоград вилоятининг Қизил китобига киритилган катта мевали катта мевали (*Megacarpaea mega-louagra*) Қуйи Волга минтақасида фақат Элтон ва Баскунчак кўллари яқинида учрайди. Александр Попов сурати

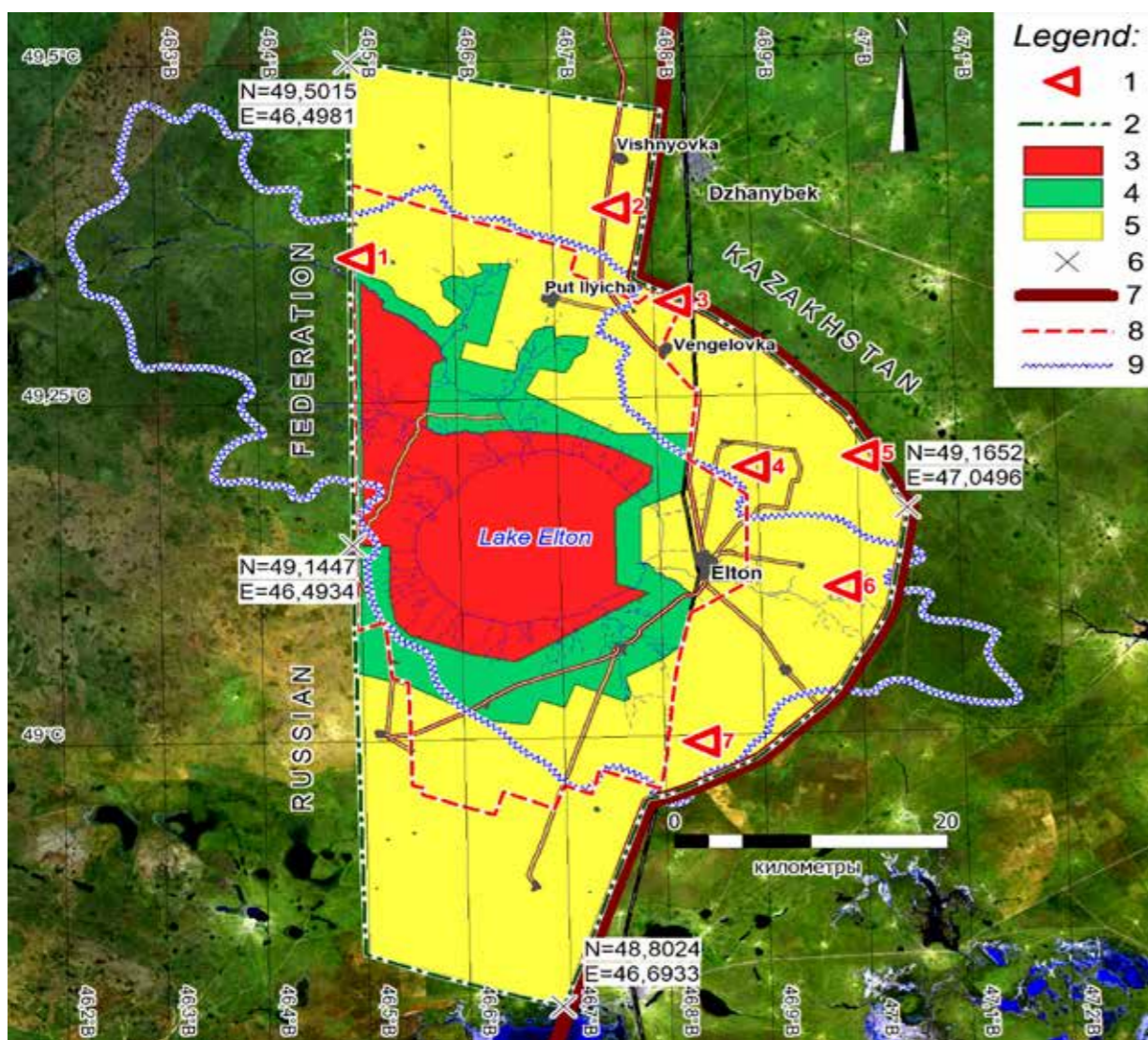
рилди. 2018 йилдан бошлаб, сайғоқларни ҳисобга олиш, мониторинг қилиш ва ҳимоя қилиш вазифалари Давлат топшириғига киритилган, унинг доирасида 2018-2019 йилларда биосфера резервати ходимлари 100 дан ортиқ рейдлар ўтказишди.

Ушбу иш жараёнида турли сон ва таркибдаги сайғоқ подалари (50 мингдан 5 минггача ҳайвонлар, шу жумладан кўзилар) биосфера резервати ҳудудида, хусусан, Хара дарёси юқори қисмида (расмга қаранг, 1-бўлим), Улаган тоғларининг шарқидида Карпов тоғ тизмаси ва Утиная балка тепаликлари (4-бўлим), чорвачилик шийпонлари Байдакан ва Садовая (5-бўлим), Калинин хутори ва Шеркеш тураргоҳи (6-бўлим), темир йўл разъездлари Сайгачний ва Полинний (7-бўлим) ҳудудларида мунтазам равишда кўчиб юриши аниқланди. Сайғоқ гуруҳлари шунингдек, биосфера резерватига туташ ҳудудларда: ғарбда - Булухта кўли ва Кондрашов боғи ҳудудида; шимолда – Савинка қишлоғи, Кумиска ва Куликов хутори (Палласов тумани) ҳамда Торгун ва Гмелинка қишлоқлари яқинида (Старополтавский тумани).

Палласовский ва унга қўшни бўлган муниципалитетларда сайғоқларнинг ҳимояси таъминланади.

Мақолалар (давоми)

Расм. «Элтон кўли» биосфера қўриқхонаси ҳудудида сайғоқларнинг мунтазам йиғилиш жойлари: 1 – сайғоқларнинг мунтазам йиғилиш жойлари (1-7 бўлимлар); «Элтон кўли» биосфера қўриқхонаси: 2 – ташқи чегаралар, 3 – асосий ҳудуд, 4 – буфер зонаси, 5 – ўтиш зонаси, 6 – чегара нуқталари; Бошқа чегаралар: 7 – давлат чегараси (Россия ва Қозғистон ўртасида), 8 – «Элтон табиий боғи» минтақавий аҳамиятга эга қўриқланадиган ҳудуд, 9 – Элтон кўли ҳавзаси.

литетлардаги маҳаллий аҳоли, биринчи навбатда чўпонлар билан мунтазам равишда суҳбат қилиш орқали сайғоқлар миграция йўллари ва сони тўғрисида тўлиқроқ маълумот олишга имкон беради. Масалан, 2019 йил апрель ойида биосфера резервати ҳудудидаги Вишневка қишлоғи (2-бўлим), маҳаллий аҳоли Қозғистон тарафидан кўчиб келаётган тахминан 300-350 бош сайғоқ подасини кузатган; куз бошлангунга қадар сайғоқларнинг яқка бошлари ва кичик (5 дан 40 гача ҳайвонлардан иборат) гуруҳлари унинг шарқий қисмида, асо-

сан, Хангеловка қишлоғи, Карпов хутори ва Шеркеш тураргоҳи ҳудудида бир неча бор кузатилган (3, 4, 6-бўлимлар). Шу муносабат билан, сайғоқларнинг бир қисми кўзилагандан кейин «Элтон кўли» биосфера резервати таркибига кирадиган ҳудудларда қолганини тахмин қилиш мумкин.

Кузатишлар жуда қисқа вақт олиб борилганини ҳисобга олган ҳолда, биосфера резервати ҳудудида сайғоқ сонининг ўзгариши тўғрисида гапиришга ҳали эрта. Шунга қарамай, бу туёқлиларнинг кириб келиши сонининг кўпайиши Волга-Урал попу-

Мақолалар (давоми)

ляциясида ҳайвонлар сонининг кўпайиши билан изоҳланади, деб тахмин қилиш мумкин (С. Цутернинг ушбу сондаги мақоласига қаранг).

Маҳаллий аҳолини ва биосфера резервати ташриф буюрувчиларини хабардор қилиш мақсадида сайғоқни сақлаш статуси ва унинг ҳолати тўғрисида маълумот тўплашнинг аҳамияти тўғрисида хабарлар ва мурожаатлар тайёрланди, улар Волгоград вилояти Табиий ресурслар, ўрмон ва экология қўмитасининг расмий веб-сайтига жойлаштирилди, шунингдек муниципал нашрларда ва минтақавий оммавий ахборот воситаларида эълон қилинди. 2019 йилда Волгоград вилоятининг Табиий ресурслар, ўрмон ва экология қўмитаси, биосфера резервати ходимлари билан ҳамкорликда сайғоқларни муҳофаза қилиш ва мониторингини олиб бориш, унинг ташриф маркази базасида вилоят ва туман рекреацион, маърифий ва маданий марказлари иштирокида олиб бориладиган ахборот, экологик-маърифий тадбирлар спектрини кенгайтириш бўйича комплекс чора-тадбирларни таклиф

қилинди. Буларнинг барчаси 2020 йил ва ундан кейинги йиллар учун «Экология» Миллий лойиҳаси доирасида Россия Табиий ресурслар вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган «сайғоқни сақлаш бўйича йўл харитаси» га киритилган.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш керакки, Волгоград вилоятининг Қизил китобига сайғоқнинг киритилиши ва Элтон кўли биосфера резервати яратилиши билан бевосита биосфера резервати ҳудудида ҳам, унинг атрофларида ҳам ушбу ноёб тур учун махсус ҳимоя чораларини ишлаб чиқиш ва доимий мониторинг қилиш учун реал имконият пайдо бўлди. Ушбу ташаббуслар кичик бўлсада, Волгоград вилоятида сайғоқ популяциясини жонлантириш учун имконият беради деган умиддаман!

Қисман бўтазорли даштлар. Александр Попов сурати

Янги нашрлар

Прувот М., Файн А. Е., Холлингер С., Стриндберг С., Дамдиньяв Б., Бувейбатар Б., Чимеддорж Б., Баяндоной Г., Хишги Б., Сандаг Б. ва Нармандах Ж., 2020. Йўқолиш хафви остида бўлган Мўғулистон сайғоқлари ва бошқа ёввойи туёқлилар орасида Peste des Petits Ruminants тарқалиши, 2016-2017. Outbreak of Peste des Petits Ruminants among Critically Endangered Mongolian Saiga and other wild ungulates, Mongolia, 2016-2017. Emerging infectious diseases, 26 (1), с. 51.

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/31855146>

Ферейдуни С., Фрейманис Г.Л., Орынбаев М., Рибка П., Фланнери Дж., Кинг Д.П., Цутер Ш., Биир М., Хёпер Д., Кыдырманов А. ва Карамендин К., 2019. Қозоғистонда сайғоқларнинг оммавий ўлими, 2015. Mass Die-Off of Saiga Antelopes, Kazakhstan, 2015. Emerging infectious diseases, 25 (6), с. 1169.

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6537709/>

Орынбаев, М., Султанкулова, К., Сансызбай, А., Рыстаева, Р., Шораева, К., Намет, А., Ферейдуни, С., Ильгекбаева, Г., Баракбаев, К., Копеев, С. ва Коск Р., 2019. Сайғоқлар популяциясида ўрин топган *Pasteurella multocida* биологик тавсифи. Biological characterization of *Pasteurella multocida* present in the Saiga population. BMC microbiology, 19 (1), с. 37.

<https://bmcmicrobiol.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12866-019-1407-9>

Гилев А., Малашичев Ю. ва Каренина К., 2019 Ёввойи сайғоқлар икки мия ярим шарининг ижтимоий мулоқотдаги нисбий роли тўғрисида бизга нима дейди? What do wild saiga antelopes tell us about the relative roles of the two brain hemispheres in social interactions? Animal Cognition, 22: 635.

<https://link.springer.com/article/10.1007/s10071-019-01259-0>

Тарасян К. К., Сорокин П. А., Кашинина Н. В., Холодова М. В., 2019. (Saiga tatarica) сайғоқнинг кейинги авлодни секвенциялаш усули билан олинган DRB3 (MHC Class II) гени аллелларининг юқори хилма-хиллиги L., 1766). High Allelic Diversity of the DRB3 Gene (MHC Class II) in Saiga (Saiga tatarica) L., 1766), Obtained by Next Generation Sequencing Method. Russian Journal of Genetics, 55 (2), 212-219.

<https://link.springer.com/article/10.1134/S1022795419020133>

Робинсон С., Э.Дж. Милнер-Гулланд, Ю. Грачев, А. Салемгареев, М. Орынбаев, А. Луцкекина, Э. Морган, В. Бове, Н. Сингх, С. Хоменко, Р. Каммак ва Р. Кок, 2019. Оппортунистик бактериялар ва туёқлиларда оммавий ўлим: экстремал ҳодиса сабоқлари. Opportunistic bacteria and mass mortality in ungulates: lessons from an extreme event. Ecosphere 10(6).

<https://esajournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ecs2.2671>

Эълонлар

Сайғоқни сақлаш буйича Альянснинг 2019 йил грант дастурлари

2019 йилда Сайғоқни сақлаш буйича альянс анъанавий равишда иккита кичик танлов ўтказди: «Табиатни муҳофаза қилиш ёш раҳбарлари» ва «Кичик грантлар дастури».

«**Табиатни муҳофаза қилиш ёш раҳбарлари**» танловига Россия, Қозоғистон ва Ўзбекистондан 6 та ариза келиб тушди. Ғолиблар қуйидагилар:

Айбат Мужбай, 22 ёш, Караганда, Қозоғистон

«Менинг тадқиқотим Устюрт сайғоқ популяциясининг яшаш жойларидаги сув ва деҳқончилик масалаларига бағишланган. Тадқиқот ҳудудида сайғоқнинг мавжудлигини кузатиб, баҳоламоқчиман. Ферма – бу асосан ёввойи ҳаёт муҳитига яқин жойлашган ҳудуд. Деҳқон хўжаликлари ва сув қудқларининг жойлашуви тўғрисидаги маълумотлар келажакда ёввойи табиатни бошқариш учун жуда муҳимдир».

Куандык Айкумис, 15 ёш, Кустанай вилоятининг Жонгледди тумани А. Байтурсынулы қишлоғи, Қозоғистон

«Менинг лойиҳам маҳаллий аҳоли ва сайғоқни кўриш учун тез-тез ташриф буюрадиган сайёҳлар орасида сайғоқни сақлаш тўғрисида маълумот тарқатишга бағишланган.

Бунинг учун биз тарқатма маълумот материаллари ва кейинчалик сотилиши мумкин бўлган каштадўзлик маҳсулотларини тайёрлаймиз. Шунингдек, ёзги оромгоҳ ташкил қилиш режалари бор».

Кичик грантлар дастурида Россия, Қозоғистон ва Ўзбекистондан тушган саккиз талабномадан учтаси танлаб олинди. Ғолиблар қуйидагилар:

Ольга Воронцева ва Бабетт Фурье Степной кўриқхонасида (Россия) сайғоқларни кузатиш ва текширишга бағишланган «Степнойда кузатиш» лойиҳаси билан (Ушбу сон янгиликлар бўлимига қаранг).

Галина Калмыкова, Василий Паршин, Бабетт Фурье ва Ольга Воронцева. «Степной» кўриқхонаси сурати

Мухит Суттибай «Қозоғистон Интернетиде сайғоқ шохларини сотиш/сотиб олиш буйича реклама тарқалишига қарши курашиш» лойиҳаси билан.

Александр Путилин «Қозоғистонда Бетпақдалини популяциясида сайғоқнинг янги гуруҳи сонини ҳисоблаш» лойиҳаси билан.

Биз 2019 йил ғолибларидан уларнинг лойиҳалари натижалари тўғрисида маълумот кутмоқдамиз ва барчани 2020 йилда танловларда қатнашиш учун ариза топширишга таклиф қиламиз. Улар тўғрисида маълумотлар Альянс веб-сайтида saiga-conservation.org жойлаштирилади.

Д-р Юрий Грачев – юбилей 80 ёшингиз билан табриклаймиз!

Ҳурматли Юрий Александрович, сиз энг йирик қозоғистонлик термнологлардан бирисиз ва сизнинг кўп йиллик тажрибангиз ҳар қандай юқори баҳога лойиқ; ғоят кенг ва чинакам энциклопедик билимга эга инсонсиз. Сизнинг улкан экспедицион

тажрибангиз ҳайвонларнинг айрим турларини ва умуман биологик хилма-хилликни ўрганиш ва сақлаш буйича бир қатор муаммоларни ҳал қилиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Юбилей куни сизга энг самимий табриклар билан узоқ умр, қизиқарли

Эълонлар (давоми)

саёҳатлар ва ажойиб кашфиётлар учун етарли бўлган соғлиқ, чексиз қувват ва куч тилайман. **Анна Луцкеина (ССА Васийлик Кенгаши аъзоси)**

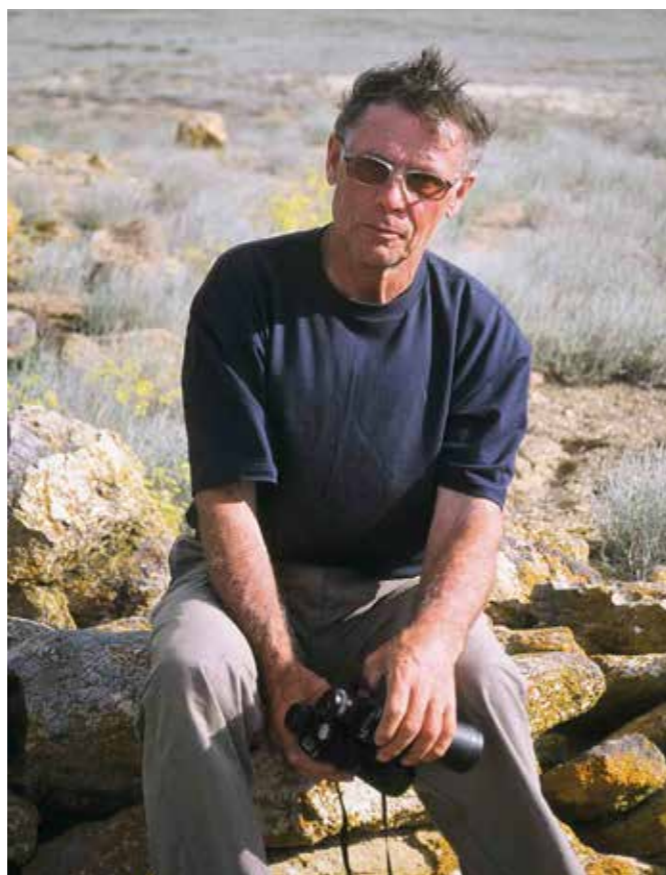
Қадрдоним Юрий! Сизни 80 ёшингиз билан табриклайман, сиз, барчамиз ва сайғоқлар учун соғлиқ, бахт ва кўп бахтли кунлар тилайман. **Алин Кюль-Стенцель (ССА ташкилий қўмитаси аъзоси)**

Муҳтарам ва азиз Юрий Александрович! Сизни ушбу ажойиб юбилей билан чин қалбимдан табриклайман! Сизга мустаҳкам соғлиқ, давомли муваффақият, катта бахт ва қувонч ҳамда узоқ умр тилайман. Бизнинг танишувимиз ва биргаликдаги ижодий фаолиятимиз – сайёрамизда сайғоқни сақлаш ва ўрганишга жуда хурсандман. Сизнинг билимингиз ва тажрибангиз бебаҳодир! Доимо сиз билан, **Юрий Арылов (ССА ташкилий қўмитаси аъзоси)**

Хурматли Юрий Александрович, биз кўп йиллардан бери бир-биримизни таниймиз ва дўстмиз. Мен учун сиз юқори касбий малака ва ақл бовар қилмайдиган инсоний фазилатлар – меҳр-оқибат, ғамхўрлик, энергия, фанга фидокорона хизмат, табиатга ва одамларга муҳаббат стандартисиз. Сизга сиҳат-саломатлик, чексиз ҳаётини куч ва ижодий муваффақиятлар тилайман. **Елена Быкова (Ўзбек дастурининг раҳбари ва ССА ташкилий қўмитасининг аъзоси)**

Юрий Александрович – Сиз ҳақиқий профессионалсиз. Агар сиз улкан Қозоғистон ҳайвонлари ҳақида ҳамма нарсани биласиз десам, янглишмайман. Сиз ҳар доим ҳамкасбларга маслаҳат билан ёрдам беришга тайёрсиз. Ўз билимларингиз ва тажрибангизни саховат билан баҳам кўрасиз. Сизни чуқур ҳурмат қиламан. Юбилейингиз билан, саломатлик ва улкан муваффақиятлар! **Александр Есипов (ССА ташкилий қўмитаси аъзоси)**

Хурматли Юрий, сиз бизнинг Бетпақдалуга биргаликдаги экспедициямиз давомида мени биринчи сайғоқ билан таништирган одам сифатида қалбимдан алоҳида ўрин эгаллайсиз. Олис Англиядан келган ва на Қозоғистондаги сайғоқни ўрганишда тажрибаси, на дала ишларининг хусусиятлари тўғрисида тушунчаси бўлмаган ёш талабани қанотингиз остига олганингиздан жуда миннатдорман. Мени жиддий қабул қилганингиз учун ташаккур! Мен сиз билан чўлда ўтириб сэр Уолтер Скотт ва Лондон смоги ҳақидаги суҳбат юритганимиз, ви-

ски ва ароқ таъмини таққослаганимиз, сиз менга сайғоқларни кузатиш сирларини ва чўлда яшашни кўрсатганиз мен учун ниҳоятда завқли бўлган. Сиз 19-аср инглиз адабиётини ва ҳайвонларнинг лотин номларини мендан яхшироқ биласиз!

Сизнинг экологик билимингиз ва экологияни ўрганиш ва мониторинг олиб бориш муаммоларини тушунишдаги салоҳиятингиз сайғоқларни ўрганиш ва сақлаш бўйича барча мутахассисларга катта таъсир кўрсатади. Сизнинг билимларингиз ва донолигингиз Қозоғистонда сайғоқни ўрганиш ва сақлашнинг асоси бўлиб қолади. Мен йиллар давомида бирга ишлаганимиздан жуда фахрланаман ва сиз мен билан ва мен сизга юборган кўплаб талабаларим ва тадқиқотчиларим билан ишлашда давом этаётганингиздан миннатдорман, чунки сиз уларга ғамхўрлик қилишингизни биласиз. Сизнинг сабр-тоқатингиз, кадр-қимматингиз ва меҳрингиз беқиёсдир, уларни фақат илмий ва ҳаётини тажрибангиз билан таққослаш мумкин. Туғилган кунингиз билан! Кўплаб бахтли кунлар ва энг яхши тилаклар! Дўстингиз **Э. Дж. Милнер-Гулланд (ССА раиси)**.

Сайғоқни сақлаш – уларнинг ҳаёти мазмуни

Дэвид Маллон, сайғоқлар бўйича дунёдаги энг таниқли мутахассисларидан бири, МСОП антилопалар бўйича мутахассислар гуруҳининг ҳамраиси ва Буюк Британиянинг Манчестер Метрополитан университетининг биология ва атроф-муҳит экологияси кафедраси доценти, 2019 йил октябр ойида Абу-Дабида бўлиб ўтган Турларни сақлаш бўйича комиссия (IUCN SSC) раисларининг йиғилишида табиатни муҳофаза қилиш бўйича сер Питер Скот мукофотига сазовор бўлди. Дэвид бу мукофот билан Осиё ва Африкадаги йирик сутемизувчиларни сақлашда кўп йиллар давомида IUCN SSC Давлат статистика қўмитаси аъзоси сифатида қўшган ҳиссаси, антилопалар бўйича мутахассислар гуруҳининг ҳамраиси сифатида самарали фаолияти, МСОП Қизил рўйхат қўмитасида фаол иш олиб боргани, кўплаб атроф-муҳитни сақлашни бир неча тилда режалаштириш бўйича конференцияларни ўтказишда ёрдам берганлиги ҳамда ақл-заковати ва ўз ишида фидойилик учун тақдирланди. Биз Дэвидни бундай нуфузли мукофот билан табриклаймиз ва фурсатдан фойдаланиб бир неча савол бермоқчимиз.

Муҳаррир: Сизда сайғоққа қизиқиш қачон пайдо бўлган?

Д. М.: Мен 35 йилдан бери Ўрта Осиё ҳайвонларига қизиқаман.

Муҳаррир: Сиз сайғоқни ўрганиш ва сақлаш бўйича фаолиятингизни қачон бошлагансиз?

Д. М.: Мен сайғоқ билан расман 1990 йилда ишлаш бошладим, Осиё ва Яқин Шарқдаги антилопаларнинг аҳолини баҳолаш ва МСОП Қизил рўйхатига киритиш ишлари билан. Шундан сўнг мен антилопалар бўйича мутахассислар гуруҳининг аъзоси сифатида сайғоқнинг ҳолати ва сақланишини ўрганиб чиқдим. Мен ҳозирда Сайғоқни сақлаш бўйича Альянснинг Бошқарув қўмитаси ва Васийлик кенгашидаман.

Муҳаррир: Бизга сайғоқ ҳақида қандайдир қизиқарли воқеани айтиб бера оласизми?

Д. М.: Бир пайтлар, бир неча минг йил олдин сайғоқ Буюк Британияда яшаган.

Муҳаррир: Ишингиздаги асосий муаммолар нимада?

Д. М.: Сайғоқ билан боғлиқ фаолиятим асосан CMS, МСОП ва Сайғоқни сақлаш бўйича альянсда ишлашдан иборат, мен камдан-кам экспедицияларда қатнашаман. Асосий муаммо экологик тадбирларни узоқ вақт давомида ушлаб туриш учун зарур бўлган маблағни топишдир.

Муҳаррир: Ишингизда юзага келадиган муаммоларни қандай ҳал қилиш мумкин?

Д. М.: Ҳар қандай экологик фаолиятнинг энг қийин қисми – молиялаштириш манбасини топишдир, бу эса ҳаммиша осон бўлмайди.

Муҳаррир: Сайғоқни сақлашнинг истиқболлари қандай? Ушбу турнинг сақланиб қолиши учун биринчи навбатда нима қилиш керак?

Д. М.: Бу тур ареалига кирган барча мамлакатлар

ушбу турни ҳимоя қилиш мажбуриятини олдилар, уни сақлашга катта маблағлар сарфланмоқда, хусусан 2004 йилдан бери – ноқонуний овга қарши кураш, янги қўриқланадиган ҳудудларни яратиш, илмий лойиҳалар, шунингдек таълим соҳасидаги ташаббуслар ва маҳаллий аҳоли билан ишлаш бўйича кўплаб саъй-ҳаракатлар амалга ошириш-

Дэвид биологик хилма-хилликни сақлашга беқиёс ҳисса қўшгани учун Сер Питер Скоттнинг табиатни асраб-авайлашда хизматлар учун медали билан тақдирланди. Майк Найт сурати

Сайгоқни сақлаш – уларнинг ҳаёти мазмуни (давоми)

моқда. Ушбу ҳаракатларнинг барчаси бутун дунё бўйлаб сайгоқни сақлаш учун асос бўлган CMS англашув меморандуми билан қамраб олинган. Шундай қилиб, истиқболлар кўп жиҳатдан жуда яхши, аммо бунинг учун ноқонуний савдога қарши курашиш ва эпидемияларнинг олдини олиш бўйича мавжуд чораларнинг самарадорлигини таъминлаш керак.

Муҳаррир: Сиз табиатни муҳофаза қилиш соҳаси-

да ўттиз йилдан кўпроқ вақт давомида ишлайсиз. Ўтган давр ичида нималар ўзгарди ва бу соҳадаги ҳозирги тенденциялар қандай?

Д. М.: Асосий ўзгариш – бу одамлар таъсирининг кўпайиши, бу табиий яшаш жойларининг йўқолиши ва деградацияси, ва кейинги парчаланиш, ўта ўтлатилишидир, шунингдек, ҳозирги вақтда буларга иқлим ўзгариши ҳам қўшилган.

Йўқотишларимиз

Доктор Бадамжавин Лхагвасурен хотирасига

2019 йил 1 августда Сайгоқни сақлаш бўйича халқаро альянс Ижро қўмитаси аъзоси, доктор Бадамжавин Лхагвасурен ҳаётининг 61-йилида вафот этди.

Доктор Б. Лхагвасурен Мўғулистон Давлат Университетининг биология факултетини тамомлагандан сўнг, 1981 йилдан бошлаб Мўғулистон Фанлар Академиясининг Умумий ва Экспериментал Биология Институтида доимий равишда ишлаган, у эрда сўнгги 15 йил давомида сут эмизувчилар экологияси лабораториясини бошқарган. Унинг раҳбарлиги остида ушбу лаборатория ходимлари Мўғулистоннинг биологик хилма-хиллиги бўйича тадқиқотлар олиб боришди, натижада улар ҳукуматга мамлакатда сутемизувчиларнинг айрим турларини сақлаш ва улардан барқарор фойдаланиш бўйича илмий маслаҳатлар беришди. Юқори касбий маҳорат, шунингдек инглиз ва рус тилларини мукамал билиш доктор Б. Лхагвасуренга бир қатор халқаро биологик экспедицияларда қатнашишга имкон берди ва унинг олиб борган изланишлари 100 га яқин илмий нашрларнинг асосини ташкил этди.

Мўғулистон доктор Б. Лхагвасуреннинг ишини юқори баҳолаб, унга 2015 йилда «Йил илм-фан арбоби» унвонини берди, шунингдек унга Табиат ва атроф-муҳит вазирлигининг «Табиатнинг ажойиб химоячиси» фахрий ёрлиғи билан тақдирлади. Доктор Б. Лхагвасурен ўз она Ватанига – фидо-корона севган гўзал Мўғулистонга садоқат билан хизмат қилди ва турли халқаро жамиятлар ва комиссиялар аъзоси сифатида турли даражаларда ўз мамлакатининг манфаатларини ҳимоя қилди.

Доктор Б. Лхагвасурен билан ишлаш ёки шунчаки учрашиш имкониятига эга бўлган ҳар бир киши ҳамиша унинг камтарлиги, фидойилиги ва Мўғулистондаги ёввойи табиатни сақлаш соҳасидаги катта ютуқларига эътибор берарди.

Сайгоқни сақлаш бўйича Альянс аъзолари ва бутун «сайгоқчилар» жамоаси доктор Б. Лхагвасуреннинг бевақт кетишидан қайғуради ва унинг оиласига ҳамдардлик билдиради. Бу глобал экологик ҳамжамият учун ҳам жуда катта йўқотиш.

Анна Луцкекина, Сайгоқни сақлаш бўйича Альянс

Доктор «Tsagaan Zeer (дзерен)»

WWF-Мўғулистон жамоаси биологик хилма-хиллик ва табиатни муҳофаза қилиш соҳасида афсонавий одамнинг ўлими ҳақидаги хабардан чуқур қайғуда. Мўғулистон Фанлар академиясининг Умумий ва экспериментал биология институти сутемизувчилар экологияси лабораториясининг мудири, доктор Лхагвасурен ўнлаб йиллар давомида экология ва табиатни муҳофаза қилиш соҳасида тадқиқотлар билан шуғулланиб, бир нечта авлод талаба ва шогирдларини тарбиялаган. Узоқ фаолияти давомида олим дзерен, айиқ, кулан, жайрон каби ажойиб ҳайвонлар билан ишлади.

Илмий доираларда у «Цагаан Зээрийн Лхагва» («цагаан зээр» – дзереннинг мўғулча номи), номи билан танилган, бу ном олим умрининг ўнлаб йил-

Йўқотишларимиз (давоми)

ларини мўғул дзеренини ўрганиш ва сақлашга бағишлаганлиги сабабли унга берилган.

2010 йилда доктор Лхагвасурен WWF-Мўғулистонда Ўлан-Баторда табиатни сақлаш бўйича директор сифатида иш бошлади. Унинг билимлари ва тажрибаси бизнинг ташкилотимиз томонидан амалга ошириладиган барча дастурларни режалаштириш, амалга ошириш, мониторинг ва баҳолаш ишларини оширишда бебаҳо бўлди. Доктор Лхагвасурен бошқа вазифалар қаторида экорегионлар ва ландшафтларни ривожлантиришнинг стратегик режаларини ишлаб чиқиш, илмий экологик кампанияларни режалаштириш ва амалга ошириш, хусусан, ёввойи табиатда браконерлик ва ноқонуний савдога қарши курашиш ва табиий ресурсларни бошқариш, муҳофаза қилинадиган ҳудудлар ва йўқолиб кетиш хавфи остида турган турларнинг аҳамиятини тушунишни кучайтириш, шунингдек тоза сув манбаларидан оқилона фойдаланиш ва экологик барқарорликни таъминлаш ишлари билан шуғулланиб келган.

Шунингдек, ушбу одамнинг Бутунжаҳон табиатни

муҳофаза қилиш жамғармаси ходими сифатида эришган энг катта ютуқларидан бирини эслатиб ўтмоқчиман. Унинг ташаббуси билан Мўғулистонда кўчиб юрвчи ҳайвонлар турларига инфратузилманинг таъсири даражасини ўрганиш бўйича тадқиқотлар олиб борилди. Натижада, 2025 йилга қурилиши режалаштирилаётган янги темир йўл ва чегара тўсиқлари мўғул дзерени популяциясини 9 гуруҳга, куланни 5 ва жайронни 7 гуруҳга ажратиши маълум бўлди. Бундан ташқари, мўғул сайгоқ популяцияси иккита алоҳида популяцияга бўлиниб кетиши аниқланди. Ушбу илмий хулосалар асосида унинг раҳбарлиги остида илмий жамоатчилик томонидан Мўғулистон чўллари ва Гоби чўлидаги темир йўллар ва автомобил йўллар бўйлаб чўл туёқлиларининг тўсиқсиз ҳаракатланиши таъминлайдиган мажбурий миллий стандарт ишлаб чиқилди. Ушбу ташаббус олим ва унинг ҳамкасбларининг фаол ва узлуксиз саъй-ҳаракатлари натижасида 2015 йилда Стандартлаштириш ва метрология агентлиги ҳузуридаги Стандартлар бўйича миллий кенгаш томонидан маъқулланди.

Д-р Лхагвасурен Сайгоқни сақлаш бўйича Англашув Меморандумини имзолаган давлатлар мажлисида нутқ сўзламоқда, 2010 й. сентябрь. . А. Есипов сурати

Йўқотишларимиз (давоми)

Муболағасиз, доктор Лҳагвасурен у билан ишлаш бахтига муяссар бўлганлар орасида чуқур ҳурмат қозонган энг яхши биологлардан эди ва унинг бевақт кетиши миллий ва жаҳон экологик ҳам-жамияти учун жиддий йўқотишдир. Унинг ижоди дунёдаги барча ёшдаги инсонларда табиатга муҳаббат ва ҳурмат кўзғотган. У ёрқин, бахтли келажакка ишонч билан яшаган ва унинг сайёрамиз ҳимоя қилинишига ва сақланишига ишончи ҳамиша биз билан бўлади.

Доктор Лҳагвасурен кўп йиллар давомида бизнинг дўстимиз, ҳамкасбимиз ва устозимиз бўлиб келган ва уни табассуми, позитивлиги, ҳайратларли ҳазилкашлиги ва ҳамиша ажойиб ҳикояларидан бирини айтиб беришга тайёрлиги бизнинг хотирамизда муҳрланиб қолади.

Б. Чимеддорж, WWF-Мўғулистон

Миннатдорчиликлар

Биз Сайгоқни асраш бўйича альянс ишларини қўллаб-қувватлаш учун ўз пулларини хайр-эҳсон қилган ва вақтини сарфлаган барча инсонларга чуқур миннатдорчилик билдирамиз. Бу сон нашр қилинишини қўллаб-қувватлаган Кўчиб юрвчи турлар бўйича конвенция номига алоҳида миннатдорчилик билдирамиз.

Сайгоқни сақлаш бўйича Альянс:
www.saiga-conservation.com

Сайгоқ бўйича ресурс маркази:
www.saigaresourcecentre.com

Email: mail@saiga-conservation.com

©Saiga Conservation Alliance 2019 /
Registered charity England and Wales

© Андрей Гилев ва
Карина Каренина